

เอกสารประกอบการเสวนา
เวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้

เรื่อง

ยุทธศาสตร์การนำโจทย์วิจัยไปสู่
การดำเนินการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาท้องถิ่น

วันที่ 13 สิงหาคม 2545

ณ ห้องประชุม 122 คณะทรัพยากรธรรมชาติ
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ หาดใหญ่

จัดโดย

โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ
ภาคีความร่วมมือเพื่อการวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้

เอกสารประกอบการเสวนา
เวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้

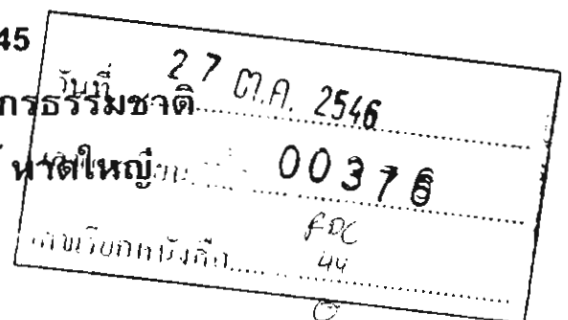
เรื่อง

ยุทธศาสตร์การนำโจทย์วิจัยไปสู่
การดำเนินการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาท้องถิ่น

วันที่ 13 สิงหาคม 2545

ณ ห้องประชุม 122 คณะทรัพยากรธรรมชาติ

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

จัดโดย

โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ

ภาคีความร่วมมือเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนภาคใต้

ชั้น 14 อาคาร เอส เค็ม พาวิลเลียน
เลขที่ 979/17-21 ถนนสหกรณ์ ตำบลเขาชะเมา
อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยอง
โทร 298-0455 โทรสาร 298-0476
Home page : <http://www.trf.or.th>
E-mail : trf-info@trf.or.th

เอกสารประกอบการเสวนา เรื่อง

“ยุทธศาสตร์การนำโจทย์วิจัยไปสู่การดำเนินการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาท้องถิ่น”

เอกสารหมายเลข 1	ยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้	1-7
เอกสารหมายเลข 2	สรุปโจทย์/ ประเด็นจากเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้	1-11
เอกสารหมายเลข 3	ผลการประชุมเพื่อกำหนดทิศทางการวิจัยเกษตรยั่งยืนภาคใต้	1-14
เอกสารหมายเลข 4	ร่างกรอบโจทย์วิจัยและพัฒนา เกษตรกรรมยั่งยืน	1-4
เอกสารหมายเลข 5	พื้นที่ดำเนินโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน ภาคใต้	1-4
เอกสารหมายเลข 6	รวมบทความเกี่ยวกับเกษตรยั่งยืนที่น่าสนใจ	1-12

ยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้ *

บทสรุป

งานวิจัยและพัฒนาการเกษตรยั่งยืนของภาคใต้ที่ผ่านมายังมีอยู่น้อยมาก และอยู่ในแวดวงจำกัด ดังนั้นการศึกษาวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนของภาคใต้ จึงมีความจำเป็นเร่งด่วน เพื่อให้ทันกับกระแสการพัฒนาของสังคมไทย แต่เนื่องจากเกษตรยั่งยืนไม่ใช่เทคโนโลยีการผลิตผิวนวัตกรรมใดนวัตกรรมหนึ่ง แต่เป็นการพัฒนาที่ต้องมีการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (ระบบคิดในการมองโลกมองสังคม) ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมองปัญหาแบบองค์รวมและการร่วมมือกันในการแก้ไขหรือการวิจัย แลพัฒนาการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งถือเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการวิจัยและพัฒนา นอกจากนี้การที่เกษตรยั่งยืนไม่ใช่รูปแบบที่ตายตัวสามารถปรับเปลี่ยนไปตามข้อจำกัดของลักษณะพื้นที่ ทำให้ยุทธศาสตร์การวิจัยต้องเน้นที่การศึกษาเรื่องของท้องถิ่นและหรือชุมชน เพื่อให้เห็นถึงศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนการวิจัยต้องควบคู่ไปกับการพัฒนาเกษตรยั่งยืนของภาคใต้สามารถบรรลุความยั่งยืนทั้ง ๓ ด้านคือ ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ถือได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้ โดยมีโจทย์วิจัยหรือประเด็นที่อยากรู้ โดยเรียงลำดับจากความสำคัญมากไปหาน้อยคือ โครงสร้างการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในพื้นที่ที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร องค์ความรู้/ ภูมิปัญญาที่เหมาะสมในการจัดการกระบวนการผลิตที่ขงที่มีอยู่แล้วหรือนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์จริง ปัจจัยเอื้อ/อุปสรรคต่อการพัฒนาเกษตรยั่งยืน และการพัฒนาเกษตรยั่งยืนสู่ธุรกิจ

* บทสังเคราะห์ผลการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง "ยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้" วันที่ 28-29 พฤษภาคม 2544 ณ ห้องประชุมชั้น 3 อาคารหอสมุดคุณหญิงหลง อรรถกระวีสุนทร ม.สงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ โดย อาจารย์ยรรรนา ประยุกต์วงศ์ คณะทรัพยากรธรรมชาติ ม.สงขลานครินทร์

๑. ความหมายของเกษตรยั่งยืน

จากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการและการประชุมเวทีสังเคราะห์พบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมต้องการให้มีการสื่อความหมายของเกษตรยั่งยืนอย่างชัดเจนร่วมกัน โดยมีความคิดเห็นร่วมกันว่า เกษตรยั่งยืนจะต้องครอบคลุมความยั่งยืนใน ๓ ด้าน คือ

๑) เศรษฐกิจ คือ การพึ่งตนเอง (สามารถลดการพึ่งพิงหรือใช้ปัจจัยภายนอก มีต้นทุนในการผลิตต่ำ ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และเกิดความพออยู่พอกิน) มีรายได้พอเพียงตลอดทั้งปี มีความมั่นคงทางอาหาร มีการตลาดที่ชัดเจน มีรูปแบบการผลิตที่เหมาะสม (มาตรฐานผลิตภัณฑ์เกษตรยั่งยืน)

๒) สังคม ประกอบด้วยสังคมใน ๒ ระดับคือ ระดับครอบครัวและระดับกลุ่มหรือชุมชน โดยระดับครอบครัวคือ มีคุณภาพชีวิตดี กล่าวคือ ครอบครัวอบอุ่นมีสุขภาพดีทั้งกายและใจ มีคุณธรรม มีศิลปะ (หัตถกรรม มโนราห์ และหนังตะลุง) และเกิดความภูมิใจในวิชาชีพ ตลอดจนคุณภาพชีวิตของลูกหลานในอนาคต และระดับกลุ่มหรือชุมชนคือ มีความเกื้อกูลช่วยเหลือกัน มีความสามัคคี มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (ไม่ใช่แบบนายกับบ่าว) เกิดการมีส่วนร่วม (ในการจัดการทรัพยากรและปัญหาของชุมชน) การรวมกลุ่มกันออมทรัพย์และทำธุรกิจชุมชน การสืบทอดภูมิปัญญา (เทคนิคการผลิต พันธุ์กรรมพืชและสัตว์ และเครื่องมือในการผลิต) และเกิดความเข้มแข็งของชุมชน

๓) สิ่งแวดล้อม (ความหลากหลายของระบบนิเวศน์) คือ ดิน น้ำ อากาศสมบูรณ์ เกิดความหลากหลายทางชีวภาพเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และโครงสร้างพื้นฐานที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ความหมายของ “ยั่งยืน” ซึ่งเป็นการมองไปข้างหน้าหรือการมองอนาคตแล้วกระทำในปัจจุบัน (Think Globally and Act Locally) โดยเน้นเรื่องความหลากหลายทั้งพืชและสัตว์ในระบบนิเวศน์ และการจัดการกับความเสี่ยงซึ่งเกิดขึ้นตลอดกระบวนการผลิตจนถึงผู้บริโภค

๒. ยุทธศาสตร์ในการวิจัยและการพัฒนาเกษตรยั่งยืนของภาคใต้

เพื่อให้การวิจัยและพัฒนาการเกษตรของภาคใต้สามารถบรรลุความยั่งยืนในความหมายข้างต้น ที่ประชุมเห็นว่ายุทธศาสตร์การวิจัยควรมีลักษณะดังนี้

๑) การวิจัยที่เน้นให้สมาชิกชุมชนทำความรู้จักตนเอง

เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกในชุมชนและเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องกับชุมชนเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้รู้จักเรื่องราวต่างๆ ของชุมชน เช่น ความเป็นมา สภาพชุมชน ความต้องการของชุมชน ระบบนิเวศน์และทรัพยากรท้องถิ่น องค์ความรู้ที่ผสมผสานกันหลายสาขาวิชา บทเรียนความสำเร็จและล้มเหลวของการพัฒนาโครงการต่างๆ ในชุมชน ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาต่างๆ ของชุมชน พร้อมจัดลำดับความสำคัญของปัญหาตลอดจนปัญหาเร่งด่วนที่ต้องรีบแก้ไข

๒) การวิจัยและพัฒนาซึ่งนำไปสู่การจัดกิจกรรมในชุมชน

เป็นการวิจัยสืบเนื่องจากข้อ ๑) เมื่อชุมชนเรียนรู้ปัญหาของตนเอง ก็ควรศึกษาถึงวิธีการแก้ไข ตลอดจนปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าว ซึ่งเรียกงานวิจัยในลักษณะนี้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) งานวิจัยในลักษณะนี้อาจไม่เน้นผลลัพธ์คือ ความสำเร็จในการแก้ปัญหา แต่ควรเน้นกระบวนการทำ

วิจัยทำให้เกิดประชาคมหรือกลุ่มบุคคลภายในชุมชน ซึ่งทำงานแก้ปัญหาชุมชนอย่างต่อเนื่องได้ ก็ถือเป็นผลสำเร็จของการวิจัยอย่างแท้จริง

๓) การวิจัยและพัฒนาซึ่งเน้นการแลกเปลี่ยนหรือการถ่ายทอดบทเรียนหรือความรู้กันระหว่างชุมชนในรูปแบบเครือข่าย

เป็นพัฒนาการของการวิจัยจากข้อ ๒) เป็นการวิจัยในลักษณะเครือข่ายวิจัย ซึ่งเป็นการประสานความร่วมมือการวิจัยในข้อ ๒ ของชุมชนต่างๆ ซึ่งมีประเด็นวิจัยที่ใกล้เคียง เช่น เรื่องรูปแบบการทำเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมหรือการทำปุ๋ยชีวภาพ เป็นต้น เพื่อเปิดให้ผู้ทำวิจัยในแต่ละชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดบทเรียนซึ่งกันและกัน โดยอาจเริ่มจากชุมชนที่สนใจจำนวนหนึ่งแล้วค่อยขยายผลสู่คนกลุ่มใหญ่หรือภาคีเครือข่ายที่ใหญ่ขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นการอบรม ศึกษา และดูงาน ตลอดจนการปรึกษาหารือกันระหว่างชุมชน

๔) การวิจัยและพัฒนาซึ่งเน้นการทำงาน ร่วมกันระหว่างภาคีต่าง ๆ ชุมชน กับหน่วยงานภาครัฐ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันอื่น ๆ ภายในและภายนอกชุมชน เช่น สถาบันการศึกษา และศาสนา เพื่อการประสานความร่วมมือกันอย่างแท้จริง

เป็นการวิจัยและพัฒนาในประเด็นปัญหาร่วมในระดับภาคหรือหลายชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับหน่วยงานหลายฝ่าย และเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาให้ตรงจุดและลดความซ้ำซ้อนระหว่างหน่วยงาน จึงต้องเป็นการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมซึ่งเกิดจากความร่วมมือจากหลายหน่วยงาน และมีการเก็บข้อมูลทางสถิติหรือข้อมูลเชิงปริมาณที่ชัดเจนเพื่อใช้ในการวิเคราะห์และอ้างอิงผลในอนาคต เช่น การใช้ข้อมูลทางสถิติเพื่อเปรียบเทียบรูปแบบของเกษตรยั่งยืนแบบต่างๆ

๕) การประชาสัมพันธ์ รณรงค์ เผยแพร่งานวิจัยและพัฒนาที่ทำเสร็จแล้ว

เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนในภูมิภาคภาคใต้และผู้เกี่ยวข้องเกิดความตื่นตัวและหันมาสนใจกับรูปแบบการวิจัยที่กล่าวมา จึงจำเป็นต้องมีการประชาสัมพันธ์ รณรงค์ เผยแพร่งาน ทั้งในรูปแบบการประชุมวิชาการแบบมีส่วนร่วมด้วยบรรยากาศแบบสร้างสรรค์และไม่ใช้รูปแบบทางวิชาการที่เคร่งครัด เพื่อเปิดโอกาสให้เกษตรกรหรือชาวบ้าน โดยเฉพาะปราชญ์ชาวบ้านสามารถนำเสนอบทเรียนความสำเร็จจากประสบการณ์จริงตลอดชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เทียบเท่ากับนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา

๖) การวิจัยเชิงนโยบายด้านการพัฒนาเกษตรยั่งยืน

เพื่อให้เกิดการผลักดันนโยบายที่สอดคล้องกับเกษตรยั่งยืนอย่างแท้จริง การวิจัยเชิงนโยบายด้านการพัฒนาเกษตรยั่งยืนจึงเป็นเรื่องจำเป็น แต่ควรเป็นงานวิจัยซึ่งเกิดจากการรวบรวมงานวิจัยในข้อ ๑) - ๔) และการสังเคราะห์ผลจากการวิจัยของโครงการทั้งหมดเพื่อให้เห็นความชัดเจนในภาพรวมของการพัฒนาและการสร้างนโยบาย ซึ่งสามารถนำมาใช้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

ทั้งนี้ยุทธศาสตร์การวิจัยในแต่ละข้อสามารถเกิดขึ้นพร้อมกันได้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของชุมชนและนักวิจัย ตลอดจนความเร่งด่วนของปัญหาเป็นด้านหลัก ยกเว้นเฉพาะการวิจัยเชิงนโยบายในข้อ ๖) เท่านั้น ที่อาจต้องรอผลของการวิจัยและพัฒนาจากชุมชนในระดับหนึ่งก่อน เพื่อให้เห็นความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง และสามารถสร้างนโยบายที่สอดคล้องและเหมาะสมกับความต้องการของเกษตรกรในภาคใต้

๓. โจทย์วิจัยและพัฒนาด้านการเกษตรยั่งยืน

จากการประชุมทั้ง ๒ ครั้ง ที่กล่าวมาแล้ว ได้มีการระดมความคิดของผู้ร่วมประชุมในประเด็น สิ่งที่ยากูรู้เกี่ยวกับเกษตรยั่งยืนเพื่อให้เกษตรยั่งยืนตามความหมายที่กล่าวข้างต้นกลับคืนสู่ชุมชนภาคใต้ และให้ที่ประชุมจัดลำดับความสำคัญสิ่งที่ยากูรู้จากมากไปหาน้อย พบว่าเรื่องที่สนใจยากูรู้มากที่สุดคือ เรื่องที่ใกล้ตัวเกษตรกรมากที่สุดคือ โครงสร้างการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในพื้นที่ที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร และเรื่องอื่นๆ ต่อมา ได้แก่ องค์ความรู้ / ภูมิปัญญาที่เหมาะสมในการจัดการกระบวนการผลิตทั้งที่มีอยู่แล้วหรือการนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์จริง ปัจจัยเอื้อ/ อุปสรรคต่อการพัฒนาเกษตรยั่งยืนมีอะไรบ้าง การประเมินการพึ่งตนเองและความสำเร็จ ตลอดจนมูลค่าของการทำเกษตรยั่งยืนมีอะไรบ้าง การประเมินการพึ่งตนเองและความสำเร็จ ตลอดจนมูลค่าของการทำเกษตรยั่งยืน และการพัฒนาเกษตรยั่งยืนสู่ธุรกิจ โดยมีรายละเอียดคือ

๑. โครงสร้างการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในพื้นที่

โครงสร้างในพื้นที่ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนสามารถแบ่งได้ ๒ ส่วนคือ คน และชุมชน ทั้งในความหมายของชุมชนตามเขตการปกครองหรือชุมชนของคนที่มีแนวคิดหรือความสนใจต้องการอยากูรู้และพัฒนาในเรื่องเดียวกัน กลุ่ม และเครือข่าย ตลอดจนกระบวนการกลุ่มเพื่อพัฒนาไปสู่เกษตรยั่งยืน ซึ่งมีโจทย์ย่อยของแต่ละส่วนดังนี้

๑.๑ สถานภาพคนและชุมชนในการการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืน

เพื่อทราบถึงสถานภาพหรือภาพของคนและชุมชนที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ทั้งในเรื่องความเป็นมา การใช้ชีวิตของคนในชุมชนในปัจจุบัน ปัญหาและสาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวโน้มของชุมชนในอนาคต ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญของชุมชน แม้ว่าหน่วยงานของรัฐได้มีการจัดทำข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช ๒ ค.) และข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๓๖ เป็นต้นมา แต่คนในชุมชนมิได้มีส่วนร่วมในการจัดเก็บข้อมูลดังกล่าว และมีได้นำผลของข้อมูลสะท้อนกลับ (Feed Back) ให้ชุมชนได้รับทราบแต่อย่างใด นอกจากนี้ชาวบ้านหรือคนในชุมชนยังเกิดความสงสัยในความน่าเชื่อถือของข้อมูล ดังนั้นการศึกษาในเรื่องนี้จะต้องเป็นการศึกษาหรือวิจัยตามยุทธศาสตร์การวิจัยที่ได้กล่าวแล้ว ส่วนสิ่งที่คนในชุมชนต้องการทราบ ได้แก่

- ข้อมูลพื้นฐานชุมชน เช่น โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ภูมิศาสตร์แต่ละพื้นที่ พืชและสัตว์ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศในชุมชน รูปแบบการผลิต ความต้องการของตลาดในชุมชน ฯลฯ
- สิทธิชุมชนต่อทรัพยากรต่างๆ ในชุมชนและโดยรอบในวิถีชีวิตของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนผลกระทบจากกฎหมายของรัฐ
- การประเมินภาวะหนี้สินของเกษตรกรในชุมชนทั้งในส่วนของปริมาณที่มีอยู่ และสาเหตุที่ทำให้เกิดหรือที่มาของหนี้สิน
- การประเมินศักยภาพของชุมชนหรือการรู้จักตนเอง ทั้งในเรื่องความสามารถหรือความถนัด และความชอบของคนในชุมชน หรือที่เรียกว่า การวิเคราะห์จุดแข็ง-จุดอ่อน ตลอดจนโอกาส และอุปสรรคในการพัฒนาของชุมชน (SWOT Analysis)
- การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน รวมถึงประเพณี และวัฒนธรรม ตลอดจนภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการผลิตทางการเกษตรทั้งหมด และครอบคลุมถึงการหาวิธีในการสืบทอดประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาดังกล่าว

• วิธีการหรือแผนปฏิบัติการในการปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทั้งในเรื่องการเคารพสิทธิมนุษยชน การรับฟังความคิดเห็น การผลิตเพื่ออยู่ การสร้างจิตสำนึกและจิตวิญญาณให้เกิดความรักในอาชีพเกษตร เกิดศรัทธาต่อแนวคิด การบริโภคตามวิถีไท และการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม

๑.๒ กลุ่ม เครือข่าย และกระบวนการกลุ่มในการพัฒนาไปสู่เกษตรยั่งยืน

ลักษณะสำคัญของการพัฒนาเกษตรยั่งยืนซึ่งแตกต่างจากการพัฒนาที่ผ่านมาคือ เน้นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมทั้งในรูปของการทำงานเป็นกลุ่มหรือเครือข่าย ถือได้ว่าเป็นสิ่งใหม่ในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานของรัฐซึ่งอยู่ในกระทรวงเดียวกัน และต่างกระทรวง ตลอดจนการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ภาครัฐ เจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน ผู้นำ และเกษตรกร ซึ่งทุกฝ่ายต่างต้องการเห็นการเกษตรยั่งยืนเกิดขึ้นในภาคใต้ด้วยกันทั้งสิ้น แต่เนื่องจากการบริหารงานของประเทศที่รวมศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ ทำให้เจ้าหน้าที่ในภูมิภาคไม่มีความจำเป็นต้องประสานความร่วมมือระหว่างกัน ตลอดจนการขาดโอกาสในการฝึกที่จะสร้างงานให้กับตนเอง ในขณะที่ประเทศได้มีการใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งเน้นการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น แต่วิธีการปฏิบัติงานและความเคยชินของเจ้าหน้าที่ภาครัฐยังไม่ได้รับการเปลี่ยน จึงจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจในประเด็นต่างๆ คือ

- การทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างภาคีเดียวกันหรือต่างภาคี ซึ่งอาจเป็นการสรุปบทเรียนความร่วมมือระหว่างกันเมื่อกิจกรรมร่วมกันหรือเป็นการศึกษาด้วยวิธีแลกเปลี่ยนดูงานระหว่างกัน
- วิธีการบริหารจัดการภายในกลุ่มและเครือข่าย กระบวนการทำงานของกลุ่ม/การจัดการกับความขัดแย้งเชิงอำนาจ ตลอดจนรูปแบบการดำเนินงานที่ทำให้กลุ่มเกิดความยั่งยืน
- กระบวนการพัฒนาผู้นำรุ่นต่อไปควรมีรูปแบบอย่างไร หลังจากที่ได้ประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการกลุ่มได้ระดับหนึ่งแล้ว
- การบริหารจัดการโครงการสาธารณะโดยองค์กรชาวบ้านจะอย่างไร ซึ่งที่ผ่านมาหน้าที่ในการจัดสรรบริการสาธารณะทั้งหมดจะเป็นหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐเท่านั้น โดยประชาชนไม่มีส่วนเกี่ยวข้องแต่อย่างใด เมื่อมีการกระจายอำนาจการบริหารงาน และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีบทบาท โดยเฉพาะโครงการซึ่งดเนินการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้ประชาชนสามารถบริหารจัดการโดยผ่านองค์กรชาวบ้านได้หรือไม่และทำอย่างไร เช่น โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย เป็นต้น

๒. องค์ความรู้ / ภูมิปัญญาที่เหมาะสมในการจัดการกระบวนการผลิต

เนื่องจากเกษตรยั่งยืนมิได้เน้นที่รูปแบบการผลิตที่ตายตัวคือ สามารถปรับเปลี่ยนไปตามสภาพเงื่อนไขในแต่ละพื้นที่ ซึ่งพบว่ารูปแบบการเกษตรของแต่ละพื้นที่ในอดีตนั้นเป็นรูปแบบการเกษตรซึ่งสอดคล้องกับเงื่อนไขพื้นที่ จึงจำเป็นต้องศึกษาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมปัจจุบัน ดังนั้นจึงสนใจอยากรู้ในประเด็น

- ภูมิปัญญาชาวบ้านต่อการพึ่งตนเองทั้งในอดีตและที่ยังเหลืออยู่ในปัจจุบัน ในเรื่องเทคนิคการจัดการดิน น้ำ การดูแลพืช ตลอดจนพันธุ์พืชแลพันธุ์สัตว์ และการแปรรูปสินค้าเกษตร
- การผสมผสานภูมิปัญญาเข้ากับเทคโนโลยีและระบบการตลาดสมัยใหม่นั้นเป็นไปได้หรือไม่ และจะเป็นไปในรูปแบบใด
- ข้อจำกัดและเงื่อนไขของการนำภูมิปัญญาดั้งเดิมนั้นกลับมาใช้หรือการผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิมกับเงื่อนไขในปัจจุบัน

- เทคนิค / การจัดการ ในการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นหรือของเสียมาทดแทนปัจจัยการผลิตที่นำมาจากภายนอก การใช้ปุ๋ยธรรมชาติ การใช้แรงงานอย่างคุ้มค่า ต้นทุน ตลอดจนการเตรียมดินและระบบการจัดการเกษตรยั่งยืน
- ประโยชน์และความเหมาะสมในการใช้ของพันธุ์พืชและสัตว์ท้องถิ่นตามเงื่อนไขของแต่ละท้องถิ่นทั้งในรูปการฟื้นฟูอนุรักษ์ และการขยายการผลิตเพื่อป้อนตลาดนอกชุมชน
- แนวคิด นิยาม รูปแบบ เทคนิคเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมของภาคใต้ ตลอดจนรูปแบบเกษตรยั่งยืนในเขตพื้นที่ภาคเป็นอย่างไร
- การสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่เดิมของหน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ ว่า สอดคล้องกับการพัฒนาเกษตรยั่งยืนหรือไม่ เพื่อนำมาส่งเสริมให้กับเกษตรกรได้ใช้ประโยชน์

๓. ปัจจัยเอื้อ / อุปสรรคต่อการพัฒนาเกษตรยั่งยืน

เพื่อให้การพัฒนาเกษตรยั่งยืนมีความเป็นไปได้ จึงมีความจำเป็นที่ต้องศึกษาปัจจัยที่ช่วยในการสนับสนุนหรือปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทั้งในระดับชุมชน สังคม และประเทศคือ

- ปัจจัยเอื้อ ได้แก่ ปัจจัยทางสังคม ประเพณี และวัฒนธรรม สิทธิชุมชน สิทธิในที่ดิน ตลอดจนปัจจัยด้านแรงจูงใจที่ไม่ใช่แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ เช่น ความต้องการรักษาทรัพยากรให้กับลูกหลาน ฯลฯ
- ปัจจัยอุปสรรค เช่น โครงสร้างทางสังคม (อำนาจ) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แนวดิ่งหรือแบบอุปถัมภ์ ระบบราชการในส่วนของการบริหารงบประมาณและการคอร์รัปชัน
- กฎหมายต่าง ๆ ตลอดจนทิศทางการพัฒนาของสังคมระดับโลก
- นโยบายภาครัฐ ทั้งในด้านการหนุนช่วยจากภาครัฐ (ที่ผ่านมา) และโครงสร้างพื้นฐานที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการ เช่น เชื้อเพลิง ถนน ตลอดจนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

๔. การประเมินการพึ่งตนเอง ความสำเร็จ และมูลค่าการทำเกษตรยั่งยืน

เนื่องจากเกษตรยั่งยืนในความหมายข้างต้นเป็นสิ่งใหม่ในสังคมไทย และมีเกษตรกรหรือชุมชนจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่มีการพัฒนาเกษตรยั่งยืนอย่างจริงจัง จึงมีความจำเป็นที่จะต้องพิสูจน์ให้กับสังคมทั่วไปเห็นว่า เกษตรยั่งยืนดังกล่าวสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน โดยพิสูจน์ในประเด็นเหล่านี้คือ

- การประเมินความสำเร็จ การพึ่งตนเองในการทำเกษตรยั่งยืนของชุมชนหรือเกษตรกรตัวอย่าง (ประสบการณ์ในการพึ่งตนเอง ความศรัทธา การรวมกลุ่ม และโครงสร้างชุมชน) ทั้งในส่วนของข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพ
- การประเมินมูลค่าหรือผลกระทบของการทำเกษตรยั่งยืนของชุมชนหรือเกษตรกรตัวอย่าง ตลอดจนความมั่นคงและรายได้ที่เพียงพอ ทั้งในส่วนของข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพ
- การประเมินความเป็นไปได้ในทางเศรษฐกิจและสังคมของการทำเกษตรยั่งยืนของเกษตรกรว่าจะอยู่ได้หรือไม่ในสังคมปัจจุบัน ตลอดจนความสามารถในการลดภาระหนี้สินที่มีอยู่ก่อนการปรับเปลี่ยนรูปแบบ
- ดัชนีชี้วัดการพึ่งตนเอง และความสำเร็จในการทำเกษตรยั่งยืนประกอบด้วยอะไรบ้าง และมีวิธีการประเมินอย่างไร

๕. การพัฒนาเกษตรยั่งยืนสู่ธุรกิจ

แม้ว่าหลายฝ่ายอาจมองว่า เกษตรยั่งยืนเป็นการหวนคืนสู่วิธีการผลิตแบบเดิม แต่มิได้หมายความว่าให้กลับไปดำเนินชีวิตแบบวิถีเดิมหรือในยุคเก่า สิ่งที่น่าสนใจก็เฉพาะภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่าซึ่งเราต้องนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบันดังที่กล่าวไว้แล้วในโจทย์วิจัยในข้อที่ ๒ เท่านั้น และเมื่อชุมชนเกษตรชุมชนใดมีความพร้อมในการผลิตก็สามารถขยายการผลิตเพื่อป้อนตลาดภายนอกได้ แต่ทั้งนี้รูปแบบของตลาด ตลอดจนการเพิ่มมูลค่าผลผลิตของเกษตรยั่งยืนเป็นอย่างไร

- ตลาดรองรับผลผลิตจากระบบเกษตรยั่งยืนจะเป็นตลาดสินค้าเกษตรในปัจจุบันหรือไม่ หรือควรมีตลาดรูปแบบใหม่ และมีลักษณะเป็นอย่างไร
- วิทยาศาสตร์อาหาร (การแปรรูป) เกษตรเชิงธุรกิจหรือธุรกิจต่อเนื่องจากการผลิตเกษตรยั่งยืนในไร่นาหรือชุมชน ควรมีลักษณะเป็นอย่างไร
- มาตรฐานการผลิตหรือผลผลิตทางเกษตรในระบบเกษตรยั่งยืนของไทย ควรมีหรือไม่ และเป็นอย่างไร

สรุปโจทย์/ ประเด็นจากเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้

เกริ่นนำ : ที่มาของเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้

ปัญหาของภาคการเกษตรที่ผ่านมา เกิดจากการพัฒนาที่มีลักษณะสั่งการจากข้างบนลงมา (top down) เกษตรกรไม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาและเข้าไม่ถึงข้อมูลข่าวสารของทางราชการ นอกจากนี้ ปัจจุบัน เกษตรกรยังต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในเรื่องของสถานการณ์การค้าเสรี ที่ทำให้นโยบายของรัฐบาลไทยต้องเปิดเสรีตาม แต่ขณะเดียวกัน ในแง่ของแนวทางแก้ไข กระแสของสังคมได้มีการพูดถึงการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder) มากขึ้น มีการวางกรอบแนวคิดในการพัฒนาภาคเกษตรที่จะลดช่องว่างของปัญหา และให้ผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทมากขึ้น

จากการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้” เมื่อวันที่ 28-29 พฤษภาคม 2544 ที่อาคารหอสมุดคุณหญิงหลง อรรถกระวีสุนทร ม.สงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ จากนั้นนำมาสู่เวทีสังเคราะห์และนำเสนอแผนงานเกี่ยวกับ “ยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้” เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2544 ที่คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ โดยความคาดหวังคือ การมีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของภาคีต่างๆ ที่ทำเรื่องเกษตรยั่งยืนในภาคใต้ และให้เกิดกลไกเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันของฝ่ายต่างๆ ที่เน้นเกษตรกรเป็นศูนย์กลาง จุดเน้นของกิจกรรมคือ เวทีพูดคุย ซึ่งจะถูกพัฒนาและขยายไปยังเกิดในพื้นที่ต่างๆ หมุนเวียนกันไป โดยนำกรณีศึกษามาร่วมกันมองหรือวิเคราะห์ อันเป็นการยกบทเรียน ชุมชนประสบการณ์จากการทำงานของหลายๆ ฝ่าย จากของจริงขึ้นมาแลกเปลี่ยนพูดคุย เพื่อที่ว่า ใคร ทำอะไร ที่ไหน ได้ผลอย่างไร จำเป็นจะต้องปรับเปลี่ยน คิดค้นอย่างไร ให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และการพัฒนาสู่วิถีเกษตรยั่งยืน โดยกิจกรรมนี้มีทุกฝ่ายเป็นเจ้าภาพร่วม และเวทีแต่ละครั้งจะมีเจ้าภาพหลักรับผิดชอบในการจัดพูดคุย

สำหรับความคาดหวังของผู้เข้าร่วมเวที อาจสรุปได้ดังนี้

๑. เพื่อมองถึงแนวคิด/ ทิศทางของเกษตรยั่งยืน ทั้งมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ที่ชัดเจนขึ้น ในส่วนของหน่วยงานหลักที่ดำเนินงาน และหน่วยงานที่สนับสนุนเรื่องนี้ โดยเฉพาะในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อให้เกิดการทำความเข้าใจร่วมกัน เพราะเกษตรยั่งยืนในความหมาย ความเข้าใจของแต่ละคนไม่เหมือนกัน จริงๆ มีลัทธิรูปแบบ เพื่อจะวิเคราะห์ได้ว่า แต่ละคน จะไปทำงานของตัวเองอย่างไร และจะเชื่อมโยงกันตรงไหน
๒. เพื่อร่วมแลกเปลี่ยน และรับรู้ข้อมูล/ สถานการณ์ในเรื่องเกษตรยั่งยืน
๓. เชื่อมโยงการทำงาน ภายใต้แนวคิดพหุภาคีและการบูรณาการ รู้ว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน อย่างไร เพื่อลดความซ้ำซ้อนของการทำงาน
๔. ได้ทราบกรณีศึกษาจากพื้นที่ตัวอย่างที่มีการนำเสนอในเวที
๕. เรียนรู้วิธีการจัดเวทีแลกเปลี่ยน อันเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในการจัดการความรู้

1. “เราจะไปทางไหนกันในเกษตรยั่งยืนภาคใต้”

สำหรับเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ครั้งแรก จัดโดยเจ้าภาพหลักคือ สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 7 (สวพ.7) ในเรื่อง “เราจะไปทางไหนกันในเกษตรยั่งยืนภาคใต้” เมื่อวันพุธที่ 12 กันยายน 2544 ณ โรงแรมโดมอนด์ พลาซ่า อ.เมือง จ.สุราษฎร์ธานี

เนื้อหาการเสวนา แบ่งเป็นประเด็นหลักๆ คือ (1) นิยาม/ กรอบแนวคิดเรื่องเกษตรยั่งยืน (2) ประสพการณ์การทำงานขององค์กรสมาชิกภาคใต้ ในกรณีไร่สวนผสม ของกลุ่มเกษตรกรตำบลเกาะทวด อ.ปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช (ภายใต้โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน (SADP) โดย สวพ. 7 และ กรณีการจัดการสวนปาล์มอย่างยั่งยืน ของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ที่ตำบลพะตง อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา

1. นิยาม/ กรอบแนวคิดเรื่องเกษตรยั่งยืน

มีการทบทวนนิยาม ความหมายของ “เกษตรยั่งยืน” เนื่องจากอาจมีความเข้าใจที่แตกต่างกัน ซึ่งความหมาย/ ความสำคัญในส่วนนี้อยู่ที่ว่า จะเป็นฐานคิด/ กรอบ ที่จะร่วมกันมองว่า อะไรคือรูปแบบของเกษตรยั่งยืน แบบไหนที่ใช้หรือไม่ใช้ อย่างไรก็ตาม ก็มองเห็นร่วมกันว่า ไม่จำเป็นจะต้องยึดเรื่องถ้อยคำ/ นิยามที่ตายตัว แต่ให้มองกรอบคิดของเกษตรยั่งยืนอยู่ภายใต้เรื่องหลักๆ คือ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ที่เป็นกรอบกว้างๆ ร่วมกัน แต่ให้มององค์ประกอบที่ครอบคลุมและมีมิติที่มองรอบด้านมากขึ้น และสิ่งที่ควรจะเน้นมากกว่านิยามก็คือ การมองว่า จะเชื่อมโยงกับคนอื่น ๆ อย่างไร

โดยสรุปความหมายของ เกษตรยั่งยืน ครอบคลุม 3 ด้าน คือ

1) สังคม : ความมั่นคงด้านอาหาร ครอบครัวยั่งยืน ชุมชน/ กลุ่มเข้มแข็ง ความคงอยู่ในวิถีชีวิต/ วัฒนธรรมหรือความสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเท่าเทียมของศักดิ์ศรีเกษตรกร การทำการเกษตรที่เกิดสุขภาวะ (ทั้งกาย-ใจ) ของเกษตรกร ความมั่นคงด้านปัจจัยสี่ หรืออีกนัยหนึ่งคือความมั่นคงด้านการผลิตและการบริโภค การเกษตรที่คำนึงถึงชุมชนคนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เกษตรกรด้วย เช่น ความปลอดภัยของผู้บริโภค และคำนึงถึงการศึกษา-การเรียนรู้

2) เศรษฐกิจ : พึ่งตนเอง/ ลดการพึ่งพา มีรายได้ที่พอเพียง การตลาดที่ชัดเจน รูปแบบการผลิตที่เหมาะสม (มาตรฐานผลิตภัณฑ์เกษตรยั่งยืน) การผลิตที่มีความเสี่ยงน้อย รักษาสถานภาพการผลิตได้ยาวนาน ทำให้เกษตรกรไม่มีปัญหาทางเศรษฐกิจ

3) สิ่งแวดล้อม (ความหลากหลายของระบบนิเวศ) : เกื้อกูลซึ่งกันและกัน รักษาดิน น้ำ ป่า ความหลากหลายทางพันธุ์พืชและสัตว์ ความยั่งยืนของป่าไม้ในรูปของป่าชุมชน การปลูกป่าในพื้นที่เกษตร หรือทำการเกษตรโดยไม่ต้องขยายพื้นที่ หรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดผลผลิตอย่างยั่งยืน

เกษตรยั่งยืน คือ การเกษตรและสิ่งต่อเนื่องกับการเกษตร ที่ทำให้เกษตรกรไม่มีปัญหาทางเศรษฐกิจ สุขภาพทั้งกาย-ใจดี สิ่งแวดล้อมไม่เสื่อมโทรม เพิ่มพูนความหลากหลาย และสังคมยอมรับ

2. ประสบการณ์การทำงานขององค์กรสมาชิกภาคีฯ

โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน โดย สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 7

วัตถุประสงค์ของโครงการนี้คือ (1) เพื่อพัฒนารูปแบบของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสม และ (2) เพื่อเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาทางการเกษตรยั่งยืน โดยเน้นการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม หลักสำคัญในกระบวนการทำงานคือ จะเน้นให้ชาวบ้านคิด วิเคราะห์ปัญหาของตนเองว่าจะหาทางออกอย่างไร ผ่านการจัดทำแผน การทำแปลงสาธิต ความสำคัญในส่วนนี้คือ การปรับตัว ปรับวิธีการทำงาน ทั้งในส่วนของชาวบ้าน ชุมชน และในส่วนของเจ้าหน้าที่รัฐ ที่ต่างคนต่างเรียนรู้ไปด้วยกันจากการปฏิบัติจริง ในด้านรูปแบบเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมจะพิจารณาถึงศักยภาพของพื้นที่ สำหรับที่เกาะทวด พบว่า สามารถทำกิจกรรมการเพาะปลูกได้หลากหลายในรูปเกษตรผสมผสาน เช่น ปลูกผัก ไม้ผล เพาะเห็ด เลี้ยงปลาตก ไก่ชน โดยชาวบ้านมีอาชีพทำนาเป็นหลัก

ประเด็นที่ชี้ให้เห็นในกรณีคือ เป็นการทำงานวิจัยที่ใกล้ชิดของเกษตรกร สิ่งที่ชาวบ้านต้องการคือ การเป็นเพื่อน ดังนั้นบทบาทของวิทยากรกระบวนการหรือหน่วยงานรัฐ คือ เข้าไปทำหน้าที่เป็นเพื่อนชาวบ้าน เขาไม่ได้ต้องการงานวิจัยหรือความรู้ที่ซับซ้อน แต่เงื่อนไขสำคัญของกระบวนการทำงานในลักษณะนี้คือ ความต่อเนื่อง การรู้จักคิด พลิกแพลงผสมผสานภูมิปัญญาเก่ากับใหม่ เช่น การทำน้ำส้มจากน้ำมะพร้าว เรื่องไก่ชน และพบว่า กระบวนการเรียนรู้จากการดูงานมีความสำคัญ เพราะชาวบ้านได้สื่อสารกันเอง เช่น เรื่องการใช้น้ำสกัดชีวภาพในนาข้าว ซึ่งพบว่าช่วยลดปัญหาโรค-แมลง ที่ต่อมาได้มีการจัดเวทีเสวนาในเรื่องนี้ขึ้น และกลายเป็นศูนย์เรียนรู้ของคนในพื้นที่อื่นๆ ก่อให้เกิดการทดลอง และขยายผลในเรื่องน้ำสกัดชีวภาพและการเพาะพันธุ์ปลา กล่าวได้ว่า เกิดการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมในพื้นที่ทั้งฟื้นฟูภูมิปัญญาเดิม และเชื่อมต่อความรู้จากภายนอกมาผสมผสาน รวมทั้งมีการประสานการทำงานร่วมกับ อบต. และที่สำคัญคือ ชาวบ้านทำแล้วมีความสุข

ประเด็นต่อเนื่องที่พูดถึงกันมากในเรื่องนี้ เพราะเชื่อมโยงกับบทบาทของคนภายนอกที่เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชนก็คือเรื่อง ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำตำบล ซึ่งโดยหลักการแล้วถือว่าเป็นเรื่องดี แต่ทำในลักษณะบูมรมเร็วเกินไป ทำให้เกิดการปักป้าย และไม่เกิดประโยชน์กับชาวบ้าน แม้กรมส่งเสริมการเกษตรจะพยายามสร้างวิทยากรกระบวนการเข้าไปทำงานกับชุมชน แต่ไม่สามารถสร้างความรู้สึกรับเป็นเจ้าของให้กับชาวบ้านได้ เพราะผู้ปฏิบัติงานขาดความเข้าใจ เจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ ต้องปรับบทบาทในการเป็นที่ปรึกษาชุมชน เป็นแหล่งข้อมูลเพื่อประกอบการตัดสินใจของชุมชนให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากศูนย์ฯ ได้จริง เช่น ให้ข้อมูลจากภายนอก มีการฝึกอบรมการใช้ข้อมูล ทำหน้าที่ถอดบทเรียนภูมิปัญญาชาวบ้านและขยายผล การทำให้ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีเป็นของชาวบ้านอย่างแท้จริง ยังมีความหมายในแง่ที่เป็นการกระจายอำนาจให้ชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่รัฐควรจะต้องฟังปัญหา/ ความต้องการของชาวบ้านมากกว่าเบื่องบน

การจัดการสวนป่าอย่างยั่งยืน โดย สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.)

การจัดการสวนป่าอย่างยั่งยืน ภายใต้ข้อกำหนดหรือมาตรฐาน ที่เรียกว่า FSC (Forest Stewardship Council) มีความสำคัญต่อการค้าไม้ ตลอดจนอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ของไทย (มาตรฐาน FSC มีการพิจารณาใน 3 องค์ประกอบ คือ ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ) ซึ่งกำหนดหลักการบริหารจัดการสวนยางพาราไว้ ๑๐ ประการ) เพราะกลุ่มผู้บริโภคในประเทศอบอุ่นจะไม่ซื้อเฟอร์นิเจอร์ไม้ที่มาจากป่าเขตร้อน ที่ไม่ผ่านการรับรองมาตรฐานนี้ โดยอ้างถึงปัญหาเรื่องโลกร้อน มีผลทำให้ผู้ส่งออกไทยประสบปัญหา และในอนาคตจะต้องเจอกับคู่แข่งสำคัญอย่างอินโดนีเซีย มาเลเซีย การผลักดันในเรื่องนี้ของไทยเป็นความร่วมมือของ 5 ส่วนคือ กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงพาณิชย์ ผู้ประกอบการเฟอร์นิเจอร์ ผู้ค้าไม้ สำนักงานสงเคราะห์การทำสวนยาง ขณะนี้ในภาคใต้มีโครงการศึกษาเพื่อให้การรับรองมาตรฐาน FSC

อยู่ 2 จุด คือ ที่ ด. ท่าสะท้อน อ.พุนพิน จ.สุราษฎร์ธานี และที่ ต.พะตง อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา โดยทางบริษัทเอกชนขอให้ทาง สกย. เข้ามาช่วยเหลือ โดยมี ออป.เป็นที่ปรึกษา และทางบริษัทเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่าย

กรณีของสวนยาง มีการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับความหมายของ “เกษตรยั่งยืน” โดยมีคำถามสำคัญคือ สวนยางเป็นเกษตรกรรมยั่งยืนได้หรือไม่ เพราะหากดูจากกรอบในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร กรอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง อาจจะไม่สอดคล้องนัก อย่างไรก็ตาม ยางพาราได้กลายเป็นวัฒนธรรมการทำมาหากินของคนใต้ไปแล้ว ดังนั้นประเด็นที่น่าสนใจก็คือ จะมีการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และร่วมกันคิดว่า ทำอย่างไรจะมีการพัฒนารูปแบบการผลิตที่ลดความเสี่ยงและพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนให้มากขึ้นได้อย่างไร โดยจะต้องคำนึงถึง การเพิ่มฐานเรื่องอาหาร ซึ่งชี้ประเด็นไปสู่เรื่องการปลูกพืชร่วมยาง เป็นการผลิตที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต และเป็น วิธีการผลิตที่เอื้อต่อการสร้างกลุ่ม/ชุมชนให้เข้มแข็ง เป็นต้น ซึ่งการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนในเรื่องนี้ อาจจะนำไปพิจารณาเรื่องความยั่งยืนกับการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ด้วย หรือมองเชื่อมโยงเรื่องนี้ไปมากกว่าแค่พืชที่เป็นยางพารา

ประเด็นข้อคิดเห็น หรือโจทย์

จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเวที มีประเด็นหรือโจทย์ที่เป็นข้อถกเถียง ข้อโต้แย้งหลายระดับ ซึ่งน่าจะนำไปสู่การทำความเข้าใจ การแสวงหาความรู้เพื่อตอบโจทย์เหล่านี้ต่อไป อาทิ

โจทย์เรื่องแนวคิด/ ทิศทางการพัฒนา-ผลกระทบ

- * เกษตรยั่งยืนเป็นทิศทางของนโยบายรัฐหรือยัง ถ้าเราคิดว่าเป็นทิศทางที่ถูกต้อง ต้องคิดเป็นทิศทางเดียวกัน โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐ มิฉะนั้นจะทำให้ขัดแย้ง ทั้งโดยวิธีคิด ปรัชญา แนวทาง ความเข้าใจ ทำให้เกิดความแตกแยก และภาคเกษตรก็เดินไปในทิศทางเดิม

- * การใช้มาตรฐาน FSC จะเหมาะสม คุ่มค่าหรือไม่ เพราะการจะได้ใบรับรอง FSC ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง และการที่ภาคเกษตรถูกกำหนดจากระเบียบ มาตรฐานของประเทศตะวันตก มองได้ว่าเป็นเครื่องมือกีดกันทางการค้าอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร แล้วเราถูกบังคับให้เดินตาม ถูกริดลอนสิทธิ์ เป็นไปได้หรือไม่ที่ประเทศเราจะสร้างมาตรฐานขึ้นภายในด้วยตัวของเราเองก่อน ถ้าทำเช่นนั้นจะทำให้เรามีอำนาจต่อรองหรือไม่ และประเด็นที่ต้องมองคือ พฤติกรรมของคนในสังคมที่เอากฎเกณฑ์ไปใช้ แต่ไม่ได้ดูว่า กระบวนการมันอยู่อย่างไร เช่น กรณีของ ออป. เนื้อหาความจริงในพื้นที่อาจมีความขัดแย้งกัน

- * ทิศทางการพัฒนาประเทศ กับความเสี่ยงต่อ เกษตรยั่งยืน เป็นอย่างไร เราต้องเจออะไร จะจัดการความเสี่ยงอย่างไร

- * กรณีของสวนยาง เกษตรกรเป็นเพียงผู้ผลิตป้อนตลาด และขายแต่วัตถุดิบ เกษตรกรได้รายได้เท่าไร ความเสมอภาคอยู่ตรงไหน

- * เกษตรยั่งยืนจะยั่งยืนหรือไม่ ต้องเชื่อมโยงผู้ผลิต-ผู้บริโภค เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และต้องพูดเรื่องการศึกษาด้วย

โจทย์เชิงสถาบัน

- * ความรู้ ข้อมูลบางอย่างไม่ถูกส่งไปถึงชาวบ้าน เช่น เรื่องการกรีดยาง ภาคราชการไม่ได้สนับสนุนให้ชาวบ้านไปกรีดตอนตี 2-3 สามารถกรีดตอนเช้าได้ ซึ่งประเด็นว่า ความรู้ ข้อมูลที่จำเป็นจากหน่วยงานรัฐหรืองานวิชาการที่จะรณรงค์ไปสู่ชาวบ้าน ต้องทำให้ง่ายขึ้น

- * ประเทศไทยยังขาดองค์กรที่จัดการเรื่องการค้าอย่างครอบคลุมทุกส่วน ตั้งแต่การผลิต การกำหนดราคา การขาย

โจทย์เชิงเทคนิค (การผลิต-การแปรรูป)

* นอกจากยางพารา น่าจะมีการพูดถึงพืชอื่นๆ เช่น พืชน้ำมัน จะนำมาทำไบโอดีเซล เพื่อใช้ทดแทนการนำเข้าน้ำมันอย่างไร เป็นต้น

* การพัฒนาเทคโนโลยีการแปรรูปยาง (ควรผลิตนักเทคโนโลยีแปรรูปยางให้มากๆ)

* การตัดไม้หลายๆ รอบ (กรณีของสวนยาง) ความยั่งยืนจะลดลงไหม จะมีปัญหากับระบบนิเวศอย่างไร

ที่มา : จากสรุปการเสวนาเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ครั้งที่ ๑/ ๒๕๔๔ เรื่อง "เราจะไปทางไหนกันในเกษตรยั่งยืนภาคใต้" วันพุธที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๔๔ ณ โรงแรมไคมอนด์พลาซ่า อ.เมือง จ.สุราษฎร์ธานี

2. พืชร่วมยาง และการเลี้ยงโคนมอย่างยั่งยืน

เวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ครั้งที่ 2 จัดโดยแกนหลักคือ สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 8 (สวพ.8) ในเรื่อง พืชร่วมยาง และการเลี้ยงโคนมแบบยั่งยืน

1. พืชร่วมยาง

คุณไววิทย์ บุรณธรรม จากศูนย์วิจัยยางสงขลา ได้ฉายภาพให้เห็นว่า ได้มีการทำงานความรู้เรื่องนี้ไปพอสมควร โดยเฉพาะเรื่องการปลูกพืชแซมยาง หรือการเสริมกิจกรรมต่างๆ ในสวนยาง ซึ่งการทำงานส่งเสริมเรื่องนี้ โดยหลักการแล้วต้องเป็นไปในลักษณะที่ทำให้เกษตรกรสามารถลดหรือกระจายความเสี่ยง ฟังตนเองได้ และเกิดความยั่งยืนในการทำเกษตร การสนับสนุนเรื่องนี้ทั้งในระดับนโยบายและการปฏิบัติจริงในพื้นที่ควรมีลักษณะดังนี้

- สร้างโอกาส/ ทางเลือกให้เกษตรกรได้หลายทาง
- ให้อำนาจในการตัดสินใจแก่เกษตรกร เพื่อให้สามารถฟังตนเองได้
- ศึกษารูปแบบของพืชร่วมยางที่เหมาะสมกับพื้นที่
- ศึกษาเงื่อนไขและลดขั้นตอน ที่อาจทำให้เป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริม เช่น อาชีพที่มีความละเอียดอ่อนหรือกระทบกับวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชุมชน
- นโยบายของรัฐต้องไม่ก่อให้เกิดอุปทานเทียม เนื่องจากเกษตรกรขาดข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง นโยบายรัฐขาดความชัดเจนในการจัดการอย่างยั่งยืน เช่น มักส่งเสริมให้ปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์เพียงอย่างเดียว ทำให้เสี่ยงต่อราคาผลผลิตตกต่ำ
- ศึกษาเงื่อนไขและข้อจำกัดของเกษตรกรในการรับเทคโนโลยี
- การวิจัยซึ่งคำนึงถึงตลาดในอนาคต เพื่อส่งเสริมอย่างมีระบบและมีทิศทางชัดเจน
- ตั้งอยู่บนฐานข้อมูลของเกษตรกรและท้องถิ่น โดยร่วมกันศึกษาปัญหาและศักยภาพของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม กับเกษตรกรในชุมชน

จากเวทีแลกเปลี่ยน อาจกล่าวได้ว่า ความรู้/ เทคโนโลยีในเรื่องพืชร่วมยางมีอยู่พอสมควร แต่การนำไปใช้ของเกษตรกรอาจจะยังน้อย ซึ่งก็เป็นคำถามหรือโจทย์ร่วมของหน่วยงานส่งเสริมว่า นักวิชาการคิดค้น ทดลอง วิจัย ได้ความรู้เทคโนโลยีมาชุดหนึ่ง แล้วทำไมเกษตรกรไม่นำไปใช้ ประเด็นสำคัญคือ การทบทวนบทบาทของหน่วยงาน/ สถาบันที่ทำการทดลองวิจัย และกับลักษณะของเกษตรกร ในประเด็นต่างๆ อาทิ ความสอดคล้องเหมาะสมของเทคโนโลยีนั้นๆ กับเงื่อนไขของเกษตรกร หรือต้องเข้าใจปัญหาที่แท้จริงของเกษตรกร เกษตรกรควรเป็นผู้ตั้งโจทย์เอง ดังนั้นกระบวนการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ที่จะเป็นผู้ร่วมคิดค้นพัฒนาความรู้/ เทคโนโลยีนั้นด้วย จึงเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งปัจจุบันก็มีความตื่นตัวของชาวบ้าน เกษตรกรอยู่ในพื้นที่หลายๆ แห่งทั่วประเทศ ที่พยายามรวมตัวกัน ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนตนเอง และนำไปสู่การสร้างแผนแม่บทชุมชน เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมมากขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นหรือโจทย์ที่เกี่ยวข้องกับนโยบายในการส่งเสริมการปลูกพืชแซมยาง/ พืชร่วมยางด้วย เช่น ชนิดพืชที่ควรแนะนำให้ปลูก ซึ่งเหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ รวมทั้งการผลิตพันธุ์ให้กับเกษตรกร ตลอดจนเรื่อง กฎ ระเบียบของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางที่ควรจะต้องเอื้อกับความต้องการของชาวบ้าน เป็นต้น

2. การเลี้ยงโคนมแบบยั่งยืน

กรณีสหกรณ์โคนมพัทลุง ซึ่งหากมองสถานการณ์การเลี้ยงโคนมแล้วพบว่า มีศักยภาพหลายอย่าง อาทิ ตลาดมีชัดเจน ความต้องการในการบริโภคมีสูง โดยเฉพาะตลาดนมโรงเรียน เป็นสินค้าเกษตรที่มีการประกันราคา ส่วนอาหารโคนมกรณีอาหารหยาบ ได้แก่ ฟางข้าว ข้าวโพด หญ้า สามารถหาได้จากพื้นที่หรือสามารถปลูกเป็นพืชแซมในสวนยางได้ อย่างไรก็ตาม การที่เกษตรกรจะก้าวเข้าสู่อาชีพนี้ ยังต้องเผชิญกับปัญหาอีกหลายเรื่อง อาทิ การขาดแคลนพันธุ์โคนม การผสมติดยาก เพราะไม่มีความเชี่ยวชาญ การขาดแคลนอาหารหยาบหรือพืชอาหารสัตว์ เช่น ปัจจุบันพบว่า ฟางข้าวลดลง จากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเก็บเกี่ยวข้าว จากเดิมที่ใช้แกระมาเป็นการใช้รถเกี่ยวทดแทน ตลอดจนรูปแบบการจัดการฟาร์มโคนม เช่น ปัญหาเรื่องมลภาวะจากมูลโค จากฟาร์มที่อยู่กระจัดกระจาย ซึ่งทำให้จัดการยาก เป็นต้น

ความคาดหวังของเกษตรกรต่ออาชีพการเลี้ยงโคนม คือ การเลี้ยงโคนมเป็นการสร้างวินัยที่ดีให้แก่เกษตรกร แม้ได้ลูกโคนมตัวผู้ ก็สามารถขุนเป็นโคเนื้อได้ แต่อย่างไรให้พัทลุงสามารถผลิตอาหารโคได้คุณภาพดีตลอดปี ซึ่งในเรื่องนี้เป็นโจทย์เรื่องความร่วมมือระหว่างเกษตรกรกับหน่วยงานส่งเสริม-พัฒนา-วิจัย ด้วย เช่น โครงการทดลองปลูกข้าวโพดเป็นอาหารสัตว์ ที่ทางอาจารย์จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ทำ โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนของ สวพ. ที่เน้นเรื่องทำบ่อหมักหญ้าให้เก็บอาหารหยาบไว้ได้นาน การเก็บฟางข้าวไว้ใช้ประโยชน์ โดยการเก็บเกี่ยวที่ไม่ทำลายฟาง เป็นต้น และในเวที ทาง สกย. เสนอว่า มีแนวทางที่จะทำงานร่วมกับกลุ่มเกษตรกรชาวสวนยางในจังหวัดพัทลุง ในการส่งเสริมการปลูกหญ้าเป็นอาหารหยาบส่งให้กับสหกรณ์โคนมต่อไป เพื่อให้เกิดการสนับสนุนระหว่างเกษตรกรชาวสวนยางและเกษตรกรที่เลี้ยงโคนมในจังหวัดพัทลุงอย่างเป็นรูปธรรม

ประเด็นร่วมจากทั้งสองกรณี คือ การขยายผลและความเชื่อมโยงงานส่วนต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องกัน โดยเฉพาะการเชื่อมโยงกิจกรรมทางการเกษตรที่มีผลพลอยได้ที่เป็นประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เช่น เรื่องการทำไม้ผล ประมง มาเชื่อมกับเรื่องการทำสวนยาง หรือเชื่อมโยงเรื่องการทำนา การปลูกข้าวโพดหวาน การทำสวนยางกับการเลี้ยงโค เป็นต้น และที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การเรียนรู้บทเรียนจากที่อื่น ซึ่งอาจไม่ได้เป็นบทเรียนสำเร็จรูป แต่ก็เป็นแง่คิด ให้ตระหนักด้วย เช่น ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือมลภาวะจากมูลโค ที่เคยเกิดในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งมีการเลี้ยงโคนมมาก่อน เป็นต้น

ที่มา : สรุปการเสวนาเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ครั้งที่ 2/ 2544 วันศุกร์ที่ 9 พฤศจิกายน 2544 ณ หาดแก้วรีสอร์ท อำเภอสิงหนคร จ.สงขลา

3. พืชสมุนไพร-พืชพื้นบ้าน-เศรษฐกิจชุมชน

เวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ครั้งที่ 3 จัดโดยแกนหลักคือ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตนครศรีธรรมราช ในเรื่อง “พืชสมุนไพร-พืชพื้นบ้าน-เศรษฐกิจชุมชน” ซึ่งทางสถาบันฯ ได้ดำเนินงานอยู่กับเกษตรกรในจังหวัดนครศรีธรรมราชอยู่แล้ว

โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุ์พืช ของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ได้เริ่มดำเนินการในปี 2540 เป็นโครงการ 5 ปี (พ.ศ. 2540-2544) โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อรวบรวมสกุล (genus) และชนิด (species) ของพืชพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่น พืชหายาก และ/หรือ พืชที่มีลักษณะใกล้เคียงกับพันธุ์พืชปลูกในปัจจุบันที่ใกล้จะสูญพันธุ์ การแสวงหาแนวทางและวิธีการที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุ์พืชอย่างมีประสิทธิภาพ การสร้างแหล่งอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุ์พืชในสถานศึกษาและสถาบันวิจัยทางการเกษตรในสังกัดสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ที่กระจายอยู่ในทุกภาคของประเทศ ให้เป็นแหล่งรวบรวมและแลกเปลี่ยนทรัพยากรเชื้อพันธุ์พืชระหว่างหน่วยงานต่างๆ ตลอดจน การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ระหว่างผู้เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังมีการศึกษาประโยชน์ทางเศรษฐกิจของพรรณไม้ชนิดต่างๆ ที่เก็บรวบรวมมาได้

พื้นที่ดำเนินงาน ได้แก่ วิทยาเขต, คณะ, และสถาบันวิจัยและฝึกอบรมการเกษตร ในสังกัดสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล สำหรับในภาคใต้ ได้แก่ วิทยาเขตนครศรีธรรมราช, คณะเกษตรศาสตร์ นครศรีธรรมราช, คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการประมง จังหวัดตรัง

การดำเนินงานในช่วง 2 ปีแรก (2540-2541) ส่วนใหญ่เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการวิธีการทางด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุ์พืช ความหลากหลายของทรัพยากรพันธุ์พืช เทคนิคการศึกษาเฉพาะด้านและแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ได้แก่ การสำรวจและเก็บรวบรวมพันธุ์พืชจากภาคต่างๆ ทั่วประเทศ การเก็บตัวอย่างแห้ง (Herbarium) พรรณไม้บางชนิด การทำแปลงอนุรักษ์พันธุ์พืช โดยเฉพาะพรรณพืชหายากใกล้สูญพันธุ์ หรือพันธุ์ที่ใกล้ชิดกับพืชปลูก รวมทั้งพันธุ์พืชที่มีศักยภาพในการนำไปใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจอื่นๆ และการสร้างสวนพฤกษศาสตร์หรือสวนป่าเพื่อสร้างจิตสำนึกด้านอนุรักษ์ขึ้นในสถานศึกษา

ในปี 2542 มีการปฏิบัติงานต่อเนื่อง แต่ที่เพิ่มเติมขึ้นมากคือ การศึกษาคุณค่าทางเศรษฐกิจของพรรณไม้บางชนิดที่พบจากงานสำรวจ โดยเน้นพืชสมุนไพร ผักพื้นบ้าน และไม้ผลพื้นบ้าน และการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ได้ร่วมกันจัดทำหลักสูตรรายวิชาของวิชาพืชสมุนไพร วิชาอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุ์พืช และวิชาความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อจัดสอนเป็นวิชาเลือกในระดับ ปวส. และระดับปริญญาตรี สายวิชาเกษตรศาสตร์วิทยาเขตปทุมธานี ร่วมกับสถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ ได้เปิดสอนหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) สาขาวิทยาศาสตร์สุขภาพ (การแพทย์แผนไทย)

การดำเนินงานในช่วงปี 2543 ยังคงเน้นงานปกป้องพันธุ์พืช งานสำรวจและเก็บรวบรวมพันธุ์ งานปลูกรักษาพันธุ์พืช งานสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุ์พืช แต่งานเด่นในช่วงนี้คือ การศึกษานำพันธุ์พืชบางชนิดไปใช้ประโยชน์ด้านอุตสาหกรรมอาหาร เช่น คณะเกษตรศาสตร์ นครศรีธรรมราช ศึกษาการทำผลิตภัณฑ์จากผลพลึงกาสรวมทั้ง การศึกษาและใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร

ในด้านของงานวิจัย โดยเฉพาะด้านพืชสมุนไพรของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล เริ่มในปี 2542 โดยได้รับทุนจาก สภาวิจัยแห่งชาติ ปี 2544 ได้วิจัยในรูปแบบของชุดโครงการ ได้แก่ ชุดโครงการวิจัยของฟ้าทะลายโจร ชุดโครงการวิจัย ของกระชาย นอกจากนั้นยังมีงานวิจัยโครงการเดี่ยวของแต่ละวิทยาเขต เช่น การศึกษาการทำไวน์จากผลเตาเปรี้ยว (องุ่นป่า) ของวิทยาเขตสุรินทร์ การศึกษาพืชสมุนไพรในป่าชายเลนของจังหวัดชลบุรี ของคณะเกษตรศาสตร์ บางพระ เป็นต้น ในช่วง 3 ปี (พ.ศ. 2542-2544) ของงานวิจัยทางด้านสมุนไพร ส่วนใหญ่อยู่ในช่วงของการดำเนินงานวิจัย

พืชพื้นบ้านและการใช้ประโยชน์ กรณีตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

ในเวทีแลกเปลี่ยน มีการนำเสนอกรณีงานส่งเสริมและพัฒนาพืชพื้นบ้านและสมุนไพรของตำบลร่อนพิบูลย์ ได้แก่ เรื่องการส่งเสริมและพัฒนาการปลูกขมิ้นเป็นอาชีพเสริม โดยมีเกษตรกรที่ปลูกขมิ้น ๑๔๓ ครัวเรือน มีทั้ง ปลูกแซมในสวนยาง และพื้นที่บุกเบิกใหม่ เฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ ๑๐ ไร่ มีผลผลิตออกจำหน่ายทุกเดือน ในช่วงเก็บเกี่ยวเกษตรกรจะเก็บเกี่ยวได้ทุกวัน ประมาณวันละ ๑๐๐ กิโลกรัม ทำให้มีรายได้ถึง ๑,๓๐๐-๑,๗๐๐ บาทต่อวัน อย่างไรก็ตาม สภาพปัญหาในปัจจุบันที่พบ คือ เกษตรกรขาดการรวมกลุ่ม ไม่มีการรวบรวมผลผลิตเพื่อจำหน่าย ต่างคนต่างขาย ให้กับพ่อค้าท้องถิ่น ทำให้ขาดอำนาจต่อรองเรื่องราคา เกษตรกรขายในรูปผลผลิตขมิ้นสดเท่านั้น ยังไม่มีการแปรรูปเป็น ผลิตภัณฑ์ต่างๆ ปัญหาราคาตกต่ำ ในช่วงที่ผลผลิตออกสู่ตลาดมาก รวมทั้งปัญหาโรคเน่า ทำให้ผลผลิตได้รับความเสียหาย

การส่งเสริมและพัฒนาการปลูกจันทร์เทศเป็นพืชเศรษฐกิจของอำเภอร่อนพิบูลย์ ซึ่งเกษตรกรจะปลูกในพื้นที่เชิงเขาร่วมกับไม้ผลอื่นๆ มีต้นจันทร์เทศที่ให้ผลผลิตแล้วประมาณ ๒,๐๐๐ ต้น และเกษตรกรเริ่มปลูกมากขึ้นในปัจจุบัน เพราะนำผลจันทร์เทศมาแปรรูปเป็นจันทร์เทศเส้น และจันทร์เทศแช่อิ่ม สำหรับเมล็ดจันทร์เทศและเยื่อหุ้มเมล็ด (รก) ยังนำมาตากแห้งจำหน่ายเป็นเครื่องเทศได้ด้วย

กิจกรรมข้าวแกงพื้นบ้านอัมละ ๑๐ บาท เป็นกิจกรรมที่ช่วยลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวของเกษตรกร และยังเป็นการส่งเสริมให้มีการปลูกพืชผักพื้นบ้านในครัวเรือนของเกษตรกรเพื่อไว้บริโภคและจำหน่ายเพิ่มรายได้ด้วย โดยมีแม่บ้านเกษตรกรเข้าร่วมโครงการประมาณ ๑๒ คนต่อวัน นำแกงที่มีผักพื้นบ้านเป็นส่วนประกอบมาจำหน่ายประมาณ ๒๐ ชนิดต่อวัน พืชพื้นบ้านหลักๆ ที่นำมาใช้ประกอบอาหารได้แก่ มะละกอ หยวกกล้วยอ่อน ผลขุ่นอ่อน หน่อไม้ ฯลฯ นอกจากนั้นก็มีการนำพืชผักพื้นบ้านมาใช้เป็นผักหนေးอีกหลายชนิด ผลที่ได้รับจากกิจกรรมดังกล่าวคือ ทำให้แม่บ้านเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการฯ มีรายได้ต่อเนื่อง กิจกรรมนี้ทำให้แม่บ้านเกษตรกรมีรายได้ประมาณ ๓,๐๐๐ บาทต่อเดือน ทำให้มีการปลูกพืชผักพื้นบ้านเพิ่มมากขึ้น ซึ่งปัจจุบันมีพืชผักพื้นบ้านที่เกษตรกรปลูกและนำมาใช้ในกิจกรรมนี้ไม่น้อยกว่า ๓๕ ชนิด สามารถนำเศษเหลือจากการประกอบอาหาร/ จำหน่ายอาหารไปทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ เพื่อจะได้นำไปใช้ในการปลูกพืชผักพื้นบ้าน หรือพืชเศรษฐกิจของเกษตรกร เป็นการเพิ่มช่องทางการตลาดให้กับผลผลิตของเกษตรกร เนื่องจากมีผู้บริโภคเข้ามาใช้บริการที่ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรมากขึ้น ทำให้สามารถจำหน่ายผลผลิตเกษตรอื่นๆ ของเกษตรกรได้มากขึ้น นอกจากนี้ ยังทำให้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลเป็นศูนย์กลางของแหล่งธุรกิจชุมชน และศูนย์กลางของการเรียนรู้ทางด้านเทคโนโลยีการเกษตรชัดเจนขึ้น

เวทีเรื่อง “พืชสมุนไพร-พืชพื้นบ้าน-เศรษฐกิจชุมชน” สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างชาวบ้าน/ ชุมชน กับ สถาบันการศึกษาท้องถิ่น ที่จะมิตบบาทหนุนเสริมชาวบ้านในเรื่อง การให้คำปรึกษาหารือ การวิจัย หาข้อมูล ในการพัฒนาสู่ วิถีเกษตรยั่งยืน โดยเฉพาะเรื่อง การใช้เทคโนโลยีการผลิต-แปรรูปเพื่อหนุนเสริมหรือต่อยอดฐานทรัพยากร/ วัสดุท้องถิ่นในการสร้างมูลค่าเพิ่มสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เช่น การทำไวน์ แปรรูปสมุนไพร-อาหารต่างๆ ทำ

ให้เห็นว่า งานของราชมณฑลเป็นศักยภาพที่น่าสนใจและยังทำอะไรได้อีกมาก และประเด็นสำคัญที่ตามมาคือ บทบาทของสถาบันการศึกษา เกษตรกร/ชุมชน และองค์กรพัฒนาเอกชน หรือท้องถิ่นจะร่วมมือกันจัดการศึกษารูปแบบใหม่ เพื่อสนองตอบความต้องการของท้องถิ่นได้อย่างไร เพราะขณะนี้ภาคประชาชน ได้เสนอวาทกรรมเรื่อง “มหาวิทยาลัยชาวบ้าน” ขึ้นมา เพราะมองว่าระบบการศึกษาปัจจุบันมีจุดอ่อน ไม่สนองตอบความต้องการของท้องถิ่น

ที่มา : สรุปจากเอกสารประกอบการเสวนาเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ครั้งที่ 2/2545 เรื่อง “พืชสมุนไพร-พืชพื้นบ้าน-เศรษฐกิจชุมชน” วันที่ 10 มกราคม 2545 ณ ห้องประชุมใหญ่สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตนครศรีธรรมราช อ.ทุ่งสง จ. นครศรีธรรมราช

นอกจากนี้ ยังมีประเด็น / โจทย์สำคัญ ที่ได้จากเวทีสังเคราะห์ เรื่อง “ยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้” เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2544 ณ ห้องประชุม 122 คณะทรัพยากรธรรมชาติ ม.สงขลานครินทร์ หาดใหญ่ ดังนี้

- แนวคิด นิยาม รูปแบบ เทคนิคเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมของภาคใต้
- เกษตรกรจะอยู่ได้หรือไม่ อย่างไร ในการทำเกษตรยั่งยืน
- ตัวชี้วัดเกษตรยั่งยืนคืออะไร
- การบริหารจัดการโครงการของรัฐ โดยองค์กรชาวบ้านจะได้อย่างไร
- รูปแบบเกษตรยั่งยืนจะลดภาระหนี้สินได้หรือไม่ อย่างไร
- รูปแบบเกษตรยั่งยืนในเขตพื้นที่ป่า จะเป็นอย่างไร
- ตลาดรองรับผลผลิตจากระบบเกษตรยั่งยืน ควรเป็นอย่างไร
- การสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่เดิมของหน่วยงานต่าง ๆ ว่าสอดคล้องกับการพัฒนาเกษตรยั่งยืนหรือไม่อย่างไร
- มาตรฐานการผลิตทางเกษตรในระบบเกษตรยั่งยืนของไทย ควรเป็นอย่างไร

ทิศทาง/ แนวทางเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันเพื่อพัฒนาเกษตรยั่งยืน

หนทางเดินต่อไปข้างหน้าของเกษตรยั่งยืน จะต้องคำนึงถึงประเด็นต่างๆ อาทิ

๑. การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

๒. แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ มีความสำคัญแค่ไหน (อาจไม่ใช่เรื่องหลักเสมอไป)

๓. การพัฒนาเทคโนโลยีอย่างมีส่วนร่วม

๔. ความน่าเชื่อถือ และมีตัวอย่างของจริง ที่สามารถพิสูจน์ได้

๕. เพิ่มพูนความรู้สึกเป็นเจ้าของของชุมชน เช่น กรณีของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี ประเด็นนี้มีความเชื่อมโยงกับกระบวนการที่คนภายนอกเข้าไปทำงานกับชุมชน ที่จำเป็นจะต้องเรียนรู้จากประชาชน ในแง่ของความต้องการหรือปัญหาของชุมชน เพื่อที่จะหนุนเสริมได้ถูกทาง มากกว่าจะทำงานในลักษณะ top down

๖. การพัฒนาข้อมูล/ ความรู้ให้รอบด้าน เพื่อช่วยให้เกิดการคิด วิเคราะห์บนฐานของข้อมูลที่ถูกต้อง เป็นจริง เพราะชาวบ้านมักจะเป็นผู้ตามและมักตามด้วยความคาดหวัง ดังนั้นนักวิชาการจำเป็นจะต้องช่วยทำความเข้าใจในเรื่องความรู้ ข้อมูลที่ชาวบ้านจะเอาไปใช้ได้ ซึ่งในขณะนี้นักศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีเกิดขึ้น น่าจะถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์หรือตอบสนองความต้องการของชุมชน

๗. การมองจากภายในประเทศก่อน (กำหนดตนเอง) เช่น เรื่องการระบบมาตรฐานต่างๆ ที่กำหนดขึ้นเองมากกว่าจะทำตามกรอบที่ถูกกำหนดจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องมาตรฐาน FSC หรือ ISO เป็นต้น

เวทีภาคีความร่วมมือเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน มีเป้าหมายสำคัญอันหนึ่งก็คือ การมุ่งสร้างระบบคุณค่าร่วมกันที่จะก้าวข้ามกรอบคิดของการทำงานตามสายงาน หรือกลไกอำนาจที่มีลักษณะเป็นแท่งๆ เพื่อละลายกรอบจำกัด ให้เกิดการทำงานได้สะดวก เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงาน เพราะบางทีทำเรื่องเดียวกัน แต่ไม่รู้กันก็มี ทั้งๆ ที่อาจเชื่อมโยงไปสู่การแก้ปัญหาในงานที่ตนเองรับผิดชอบอยู่ได้ ดังนั้นในเวทีจึงอาจเป็นทั้งการตั้งคำถามและตอบโจทย์ไปในที่เดียวกัน แม้เวทีที่จัดกันมา อาจยังไม่มีความร่วมมือระหว่างองค์กรในการทำวิจัยร่วมกันอย่างเป็นรูปธรรม แต่อาจเกิดการประสานงานกันอย่างไม่เป็นทางการ และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเรียนรู้บทเรียนจากที่อื่น ซึ่งอาจไม่ได้เป็นบทเรียนสำเร็จรูป แต่ก็เป็แนวคิด ให้สติ กระจกคิด รวมทั้งเป็นเวทีที่เปิดกว้างให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน เข้ามาสู่เครือข่ายมากมายหลายตาขึ้น อันถือเป็นการปรับความสัมพันธ์ระหว่างภาคต่างๆ ในสังคม ให้มาเรียนรู้จากกันและกันมากขึ้น นับเป็นการสร้างความร่วมมือจากฐานของพื้นที่ ที่พยายามหาวิธีการว่า จะทำอะไรให้การกำหนดนโยบายซึ่งมักไม่ตรงกับความเป็นจริงพื้นที่ ให้มาเป็นการสร้างการเรียนรู้ของภาคประชาชนให้มากขึ้น และไม่ให้เกิดการแก้ปัญหาในพื้นที่เป็นไปในลักษณะลองผิดลองถูกไปเรื่อย ๆ แบบถูกปล่อยปละละเลย

แม้เวทีที่ผ่านๆ มา ที่ประชุมจะสะท้อนว่า สัดส่วนของเกษตรกรยังเข้ามาน้อย และเรื่องที่พูดคุยกันอาจจะออกไปในเชิงเทคนิค แต่ขาดการตั้งคำถามในเชิงกระบวนการ หรือมิติทางสังคม แต่ถ้าประเด็นดังกล่าว เป็นข้อที่ต่างตระหนักรู้ร่วมกัน และปรับแต่งความคาดหวังซึ่งกันและกัน ตามที่ได้แสดงความเห็นร่วมกันในทำนองที่ว่า เพื่อเข้ามาเรียนรู้ประสบการณ์จากกรณีศึกษา การนำประสบการณ์ไปสู่การปฏิบัติ และการเชื่อมโยงขยายผลไปสู่ผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ รวมทั้งได้แลกเปลี่ยนและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน เพื่อนำไปสู่แนวทางในการทำวิจัยหรือแก้ไขปัญหาต่อไป ก็เชื่อได้ว่า จะนำไปสู่การออกแบบการทำงานร่วมกันของภาคต่างๆ ที่จะได้รับการพัฒนามากขึ้นเป็นลำดับ และต่างก็ได้รับประโยชน์ที่จะนำไปปรับใช้กับการทำงาน ทั้งโดยงานที่ต่างฝ่ายต่างรับผิดชอบ และส่วนที่ต้องเข้าไปเชื่อมโยงกับผู้อื่นให้ยังผลสัมฤทธิ์ได้มากขึ้น

ผลการประชุมหารือเพื่อ
กำหนดทิศทางเวทีเกษตรยั่งยืนสัญจรภาคใต้
วันศุกร์ที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๕๕
ณ ห้องประชุม ท. ๑๒๒ คณะทรัพยากรธรรมชาติ ม.สงขลานครินทร์ หาดใหญ่

๑. โครงการเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ครั้งที่ ๕ และ ๖

๑.๑ เวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ครั้งที่ ๕

เจ้าภาพ : โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย

แนวคิดของเวที/ โจทย์ในการแลกเปลี่ยน : ขบวนการขององค์กรชาวบ้านในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นการดึงเอาประเด็นเรื่องการคิดค้นของกลุ่ม องค์กรชาวบ้านในการพัฒนาโครงการตั้งแต่เริ่มต้น การเคลื่อนไหวทำกิจกรรมของตัวเอง ซึ่งไม่ได้มองแค่ระดับแปลงเกษตรกร โดยมีอาสาสมัครและกองทุนหมุนเวียนที่โครงการนำร่องฯ สนับสนุนเข้าไปร่วมทำงาน โดยจะให้ภาพว่า โครงการฯ เกิดขึ้นได้อย่างไร กระบวนการที่เริ่มทำมาจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร มีผลอย่างไร (โครงการฯ เริ่มในปี ๒๕๔๔) และคาดว่าจะก่อนสิ้นปี ๕๖ น่าจะให้ภาพว่า กรอบคิดที่มองว่า ชาวบ้านสามารถเข้ามาร่วมบริหารจัดการทิศทางการเคลื่อนไหวหรือส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในกลุ่ม/ องค์กรชาวบ้านด้วยกัน จะเป็นจริงได้หรือไม่ มีข้อจำกัดอะไร จะแก้ไขอย่างไร ซึ่งโดยตัวโครงการฯ ถือว่าเป็นกระบวนการวิจัยในตัวเอง ที่ต้องการทำทางออกของประเทศในเรื่องการทำงานส่งเสริมการเกษตร

ระยะเวลา : - มิถุนายน (ในแผนของโครงการนำร่องฯ จะมีการประชุมใหญ่ของสมาชิกเครือข่ายอยู่แล้ว ดังนั้นอาจจะจัดใกล้ๆ กับการประชุมเครือข่าย โดยจัดเพิ่มอีกวันหรือจัดก่อน เพื่อให้ต่างฝ่ายต่างได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการประชุมทั้ง 2 งาน) สำหรับวันเวลาที่แน่นอนจะกำหนดอีกครั้ง

๑.๒ เวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ครั้งที่ ๖

เจ้าภาพ : คณะทรัพยากรธรรมชาติ มอ.หาดใหญ่

แนวคิดของเวที : ทบทวนงานเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้ที่ผ่านมา เพื่อหายุทธศาสตร์การดำเนินงานให้เกิดเป็นรูปธรรมในการส่งเสริมงานเกษตรยั่งยืน ทั้งส่วนของงานวิจัย งานบริการวิชาการและถ่ายทอดเทคโนโลยี เช่น อาจพัฒนาเป็นชุดโครงการแบบสหวิทยาการ และดูถึงศักยภาพของภาคีฯ และเครือข่ายองค์กรอื่นที่จะร่วมกันทำงานในส่วนนี้ รวมทั้งพิจารณาถึงกระบวนการนำงานวิจัยไปสู่การบริการวิชาการและถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กับเกษตรกรด้วย

แนวทางการทำงาน : (ข้อเสนอเบื้องต้น)

- รูปแบบการประชุม → ประกอบด้วย (๑) ภาคบรรยายพิเศษ (อาจมี ๑-๒ หัวข้อ) โดยผู้แทนของ สกว. สวทช., วท., สภาวิจัยฯ เพื่อปูฐานเรื่องแนวทางการสนับสนุนงานวิจัย (๒) การประชุมปฏิบัติการกำหนดยุทธศาสตร์ในการทำงานทั้งในเรื่องงานวิจัย งานบริการวิชาการและถ่ายทอดเทคโนโลยี เพื่อให้เกิดการปฏิบัติได้ผลเป็นรูปธรรม
- กลุ่มเป้าหมาย → เกษตรกร นักวิชาการ นักพัฒนาภาครัฐและเอกชน แหล่งทุน

ระยะเวลา : ๑ วัน เป็นเวทีร่วมในงานเกษตรยั่งยืนภาคใต้ประจำปี ที่คณะทรัพยากรฯ เป็นเจ้าภาพ

จังหวะก้าว : คณะทำงานจะประชุมต่อภายหลังเวทีครั้งที่ ๕ เพื่อกำหนดรูปแบบเวทีครั้งที่ ๖ และพิจารณาเอกสารร่างแรก

ข้อเสนอของเวที

๑. ตั้งคณะทำงานที่มาจากภาคีต่างๆ เพื่อจัดทำเอกสารประกอบเวที (สรุปสถานการณ์ความเคลื่อนไหวและองค์ความรู้เรื่องเกษตรยั่งยืนภาคใต้) ได้แก่ (๑) ดร.อมรา เวียงวิระ (สวพ.๗), คุณสุรพล จันทรเรือง (สวพ.๘), คุณจรัส บุญรัตน์ (สกก.), คุณกำราบ พานทอง (เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้), อ.จิรวิทย์ จำปา/ อ.นิพนธ์ ใจปลื้ม สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตนครศรีธรรมราช), คุณทรงพล เจตนาวณิชชัย (สกว.), อ.ปิยะ กิจถาวร/ คุณสมบุญ อัมภาสกิจ (ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคใต้ สกว.), คุณประสิทธิ์ บัวงาม (มอ.)

๒. เอกสารดังกล่าว น่าจะประกอบด้วยเนื้อหา ดังนี้

- (๑) ความหมาย ความสำคัญของเกษตรยั่งยืนในบริบทของภาคใต้
- (๒) สถานการณ์ความเคลื่อนไหวของเกษตรยั่งยืนภาคใต้ (ใครทำอะไร ที่ไหน ได้ผลอย่างไร)
- (๓) ประมวลคำถามของสังคมเกี่ยวกับเกษตรยั่งยืนภาคใต้ (เพื่อเปิดประเด็นให้เกิดการแลกเปลี่ยนถกเถียงในสังคม เช่น เกษตรทางเลือกปลดปล่อยหนี้สินได้จริงหรือไม่ เกษตรกรรมทางเลือกเป็นนิมิตหมายใหม่ของการพัฒนาการเกษตรหรือไม่ หรือเกษตรทางเลือกเกี่ยวข้องกับมิติเรื่องสุขภาพ เรื่องการกระจายอำนาจ หรือ เศรษฐกิจชุมชนอย่างไร)
- (๔) แนวคิด งานวิจัย องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรยั่งยืนที่มีอยู่ (โดยเชื่อมโยงกับประเด็นคำถามในข้อ ๓)
- (๕) โจทย์วิจัยใหม่ หรือที่ยังต้องการหาคำตอบ
- (๖) ตัวชี้วัดสถานการณ์ พัฒนาการของเกษตรยั่งยืนภาคใต้ (จับชีพจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้)

การทำรายงานดังกล่าวถือเป็นจุดตั้งต้น ซึ่งถ้ามีการทำต่อเนื่องเป็น year book ก็จะช่วยมองภาพรวมของงานขับเคลื่อนเรื่องเกษตรยั่งยืนภาคใต้ได้ โดยงานวิชาการทำหน้าที่ในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ติดตามสถานการณ์ เพื่อชี้ช่องทางเสนอทางเลือกให้ฝ่ายปฏิบัติต่างๆ ได้เห็นทิศทางการทำงานเพื่อหนุนเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน

๓. มีบรรณาธิการ ที่จะช่วยกำกับภาพรวมเนื้อหาของเอกสารทั้งหมด และช่วยกัน edit เอกสาร เพื่อทำเอกสารให้เสร็จทันและแจกให้ผู้เข้าร่วมประชุมก่อนวันประชุม (ถ้าทำได้) โดยในการรวบรวมเนื้อหาให้มีการแบ่งงาน ดังนี้

ส่วนที่ (๑)	คุณกำราบ พานทอง
ส่วนที่ (๒)	คุณกำราบ + ดร.อมรา เวียงวิระ
ส่วนที่ (๓) – (๖)	ให้คณะทำงานซึ่งเป็นเจ้าภาพแต่ละเวทีสัญจรที่จัดไปแล้วเป็นคนรวบรวม หรือหาข้อมูลเพิ่มเติม

๔. ค่าใช้จ่ายในการรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม → คุณประสิทธิ์จะช่วยรวบรวมจากผู้แทนแต่ละหน่วยงาน เพื่อนำเสนอคุณทรงพล

๕. เรื่องตัวชี้วัดเป็นเรื่องที่คณะทำงานจะต้องทำงานร่วมกันต่อไป

๒. เหลียงหลัง แลหน้า เวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้

บททวนแนวคิดของภาคีความร่วมมือฯ

เป็นเวทีที่ทำให้ฝ่ายต่างๆ ที่ทำงานเกี่ยวข้องในเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน เข้ามาเชื่อมโยง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยเอาประเด็นปัญหาของชาวบ้านเป็นตัวตั้ง เพื่อดูว่าจะทำอย่างไรให้กระบวนการวิจัย การสร้างองค์ความรู้ไปหนุนเสริมการพัฒนาเกษตรยั่งยืน เพราะที่ผ่านมา งานวิจัยมักไม่ตอบสนองกับผู้ใช้หรือกลุ่มเป้าหมายที่จะใช้ประโยชน์ไม่ชัด เวทีของภาคีฯ จึงเป็นกระบวนการให้เกิดกลไกการจัดการความรู้ ให้อำนาจคนต้องการใช้อยู่ที่ไหน และมีความรู้อยู่ที่ไหนบ้างเพื่อจะนำไปใช้ได้ ถ้าไม่มีองค์ความรู้ในเรื่องนั้นๆ ก็พัฒนาหรือสร้างขึ้นใหม่ ภาคีฯ จึงต้องรับทราบสถานการณ์การพัฒนา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ให้อำนาจใครทำอะไร อยู่ที่ไหน เพื่อมองภาพรวมของการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืนในท้องถิ่นภาคใต้ ทำให้

สามารถกำหนดกรอบโจทย์วิจัยได้ (โจทย์อาจมีหลายระดับ) รวมทั้งเป็นเวทีที่จะช่วยกันพิจารณา concept paper หากมีโครงการวิจัยเสนอขึ้นมา ซึ่งถ้ากลไกนี้ถูกจัดระบบดี จะสามารถจัดการงานวิจัยเพื่อหนุนเสริมงานพัฒนาและความเคลื่อนไหวเรื่องเกษตรยั่งยืนในภาคใต้ได้ รวมทั้งสามารถเป็นร่วมให้กับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคใต้ในเรื่องเกษตรยั่งยืนด้วย โดยทำหน้าที่เป็นกลไกกำหนดยุทธศาสตร์การวิจัย และสังเคราะห์ยกระดับประเด็นเรื่องเกษตรยั่งยืนขึ้นมาสู่นโยบายได้ กล่าวได้ว่า กลไกตรงนี้น่าจะช่วยรื้องานและสนับสนุนการทำงานของหลายฝ่ายที่มีเป้าหมายเดียวกันในเรื่องเกษตรยั่งยืน

ประเมินผลเวทีสัญจร เบื้องต้น (จากการประชุมวันที่ ๘ ก.พ. ๕๕ ที่คณะทรัพยากรฯ มอ.หาดใหญ่)

โจทย์จากการประเมินผลเวทีสัญจร

(๑) ความเชื่อมโยงระหว่างสถาบันการศึกษากับชาวบ้านในการพัฒนาเกษตรยั่งยืน

- การใช้เทคโนโลยีการผลิต-แปรรูป หนุนช่วยหรือต่อยอดฐานทรัพยากรท้องถิ่นเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน
- สถาบันการศึกษา เกษตรกร/ ชุมชน และองค์กรพัฒนาเอกชน จะร่วมมือกันจัดการศึกษารูปแบบใหม่ เพื่อสนองตอบความต้องการของท้องถิ่นได้อย่างไร

(๒) ระบบข้อมูลและสารสนเทศเพื่อพัฒนาเกษตรยั่งยืน

(๓) เวทีเรียนรู้ของนักวิชาการ/ นักวิจัยเอง (ทำกิจกรรมแล้วนักวิชาการค่อยๆ หายไป)

(๔) การพัฒนาชุดโครงการวิจัยเพื่อเสนอแหล่งทุน เช่น สกว.

(๕) เกษตรยั่งยืนกับสุขภาพ (ซึ่งเป็นกระแสใหญ่ในสังคมเวลานี้)

โดยสรุปเวทีมีประโยชน์ ทำให้รู้ข้อมูล รู้จักคน ได้เชื่อมโยงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน แต่เวียยังจำกัด จึงเป็นคำถามว่า จะขยายวงได้อย่างไร จะทำอย่างไรให้เป็นเวทีที่ต่อเนื่องยั่งยืนได้

กรณีเวทีของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตนครราชสีมา เรื่อง "พืชสมุนไพร-พืชพื้นบ้าน-เศรษฐกิจชุมชน" สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างชาวบ้าน/ ชุมชน กับสถาบันการศึกษาท้องถิ่น ที่จะมียบทบาทหนุนเสริมชาวบ้านในเรื่อง การให้คำปรึกษาหารือ การวิจัย หาข้อมูล โดยเฉพาะเรื่องการใช้เทคโนโลยีการผลิต-แปรรูปเพื่อหนุนเสริมหรือต่อยอดฐานทรัพยากร/ วัสดุท้องถิ่นในการสร้างมูลค่าเพิ่มสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เช่น การทำไวน์ แปรรูปสมุนไพร-อาหารต่างๆ ทำให้เห็นว่า งานของราชมณฑลเป็นศักยภาพที่น่าสนใจและยังทำอะไรได้อีกมาก ซึ่งมีอีกหลายกิจกรรมที่ทางสถาบันฯ ได้เตรียมแผนไว้

ประเด็นสำคัญที่เป็นโจทย์ตามมาคือ บทบาทของสถาบันการศึกษา ชุมชน เอ็นจีโอ หรือท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษารูปแบบใหม่ได้หรือไม่ เพราะขณะนี้ภาคประชาชน (ลุงอัมพร, ครูชบ) ได้เสนอว่าทบทวนเรื่อง "มหาวิทยาลัยชาวบ้าน" ขึ้นมา เพราะมองว่าระบบการศึกษาปัจจุบันมีจุดอ่อน ไม่สนองตอบความต้องการของท้องถิ่น เช่นในเรื่องเกษตรยั่งยืน ทาง มอ.อาจจะมองทิศทางการทำงาน ที่พัฒนาขึ้นมาเป็นสถาบันวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืนภาคใต้ ทำเรื่องวิจัย ผักอบรม เรื่องระบบข้อมูลข่าวสาร เป็นต้น ให้มีรูปแบบการบริหารจัดการที่ไม่อิงส่วนราชการ แต่มีลักษณะที่คนหลายๆ ฝ่ายเข้ามาทำงานร่วมกัน โดยเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง

เหลียวหลัง แลหน้า (วิเคราะห์จุดอ่อน-จุดแข็ง-โอกาส-ปัจจัยจำกัด)

SWOT	ความคิดเห็น	ข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม
จุดอ่อน	- การประสานงานกลางมีข้ออ่อน การสื่อสารยังทำได้ไม่ทั่วถึง รวมทั้งเรื่องการไหลเวียนของเอกสาร	- คณะทรัพยากรฯ เข้ามาช่วยเป็นกองเลขฯ ของภาคฯ มีคนรับผิดชอบน่าจะช่วยลดช่องว่างในจุดนี้ได้
	- นักวิชาการเข้าร่วมเวทีน้อย และขาดความหลากหลาย	- ส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมเวทีเป็นนักวิชาการด้านพืช ขาดด้านสัตว์ ประมง สังคมศาสตร์ เป็นต้น
	- ขาดความชัดเจนเรื่องการดำเนินงาน หรือกิจกรรมที่จะทำร่วมกันนอกเหนือจากเวทีแลกเปลี่ยน คนที่เข้ามาร่วมจึงไม่ชัดเจนว่าจะต้องทำอะไร จะให้เขาเข้ามาทำอะไร ถ้านานไป คนอาจจะแผ่วไป	- ถ้าจะขยายฐานเพื่อจะดึงพันธมิตรเข้ามา ควรจะมีความชัดเจนว่าจะทำอะไรร่วมกันมากขึ้น - อาจต้องมีกิจกรรมเป็นชิ้นเป็นอันที่จะเคลื่อนงานด้วยกัน แล้วค่อยๆ ขยับไปเคลื่อนไหว
	- เวทีมีประเด็น โจทย์ที่จะต้องตอบ ไม่ว่าจะเป็นงานวิจัยต่อ หรือการถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกร แต่ไม่ชัดเจนว่าจะเป็นหน้าที่ของใครทำ	
จุดแข็ง	- ขาดคลังข้อมูล ในการทำความรู้จักเพื่อนในภาคฯ	
	- ผู้ไปเข้าร่วมเวทีแต่ละครั้งไปด้วยใจ เห็นความสำคัญ (เพราะแม้จะไม่มีการจัดการ หรือการสื่อสารกันที่ดี แต่ก็ไปร่วมกิจกรรม)	นอกเหนือจาก จะเป็นเวทีของการประสานความร่วมมือจากหลายๆ ฝ่ายแล้วยังมีรูปธรรมของงานต่อเนื่องจากเวที ที่แต่ละหน่วยงานทำด้วย เช่น งานวิจัยของ สวพ. ๘ ทำเรื่องเศษเหลือของข้าวโพดเพื่อทำอาหารหมักโคเนื้อ และการสร้างบ่อหมักเพื่อเพิ่มคุณภาพของอาหารที่พื้หลุง
	- ได้เห็นภาพการทำงานของหน่วยงานต่างๆ ของภาครัฐ ทำให้มีการเชื่อมต่อข้อมูล สามารถจะนำไปสู่การคิดการทำงานต่อได้	
	- ได้พันธมิตรทางวิชาการ เห็นคนจากภาคอื่นๆ เข้ามาร่วม ทำให้รู้สึกว่าการที่พูดคุยกันเข้าใกล้ตัวเกษตรกรที่เขาจะมาใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น	- เวทีของภาคฯ ช่วยเชื่อมโยงพันธมิตรที่จะหนุนเสริมงานกันได้ เช่น คนที่ทำเรื่องการจัดกระบวนการชาวบ้าน อาจจะไปช่วยเป็นวิทยากรกระบวนการให้กับเพื่อนในภาคฯ เวลาทำกิจกรรม เป็นต้น
	- ประเด็นเกษตรยั่งยืน เป็นเรื่องพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้วิถีชีวิตของเกษตรกรยืนอยู่ได้แน่นอน รวมทั้งช่วยการแก้ปัญหาความยากจน และสิ่งที่ภาคฯ เดินมานั้นเท่ากับตั้งเรื่องสำคัญของภาคได้ลงไปแล้วหนึ่งเรื่องใหญ่	- เกษตรยั่งยืนเชื่อมโยงหลายมิติ ทำให้สามารถนำหลายเรื่องเข้ามาเรียนรู้ในเวทีของภาคฯ ได้อย่างกว้างขวาง
	- มีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.ภาค) ไม่น้อยกว่า ๒๐ % (๑๐ กว่าโครงการ) เกี่ยวข้องกับเรื่องเกษตรยั่งยืนโดยตรง และหลายส่วนก็อธิบายในเชิงความสัมพันธ์กับเรื่องนี้ได้ การมีเวทีแบบนี้จะเป็นกลไกช่วยเชื่อมโยงการเรียนรู้ข้ามโครงการ ข้ามพื้นที่ ข้ามหน่วยงานได้ และใช้เป็นเวทีสังเคราะห์องค์ความรู้ให้มีย่นยะเหนือระดับชุมชนขึ้นมาได้	- น่าจะให้ชาวบ้านที่อยู่ในกระบวนการวิจัยเรื่องเกษตรยั่งยืนของ สกว.ภาค มานำเสนองาน น่าจะเป็นการนำชุดความรู้ที่ชุดมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ซึ่งอาจจะเป็นเวทีสัญจรครั้งที่ ๘ หรือนำเสนอในงานเวทีครั้งที่ ๒ ก็ได้
โอกาส	- เวทีนี้ทำให้เห็นว่า สกว.ไม่ใช่เจ้าของงาน แต่ช่วยดึงหลายฝ่ายมาร่วมกันได้	- ตอนนี้มีหลายหน่วยงานมากที่เป็นองค์กรระดับผู้ให้เงิน ลงไปเป็นเจ้าภาพทำงานในท้องถิ่น แต่ต่างก็ทำงานแยกส่วน หลายเวทีจะพบว่า มีเจ้าของ ทำให้ขาดเพื่อนที่จะเข้ามาร่วม ทั้งๆ ที่เขาก็อยากหาเพื่อน - น่าจะมีเวทีแบบนี้ในพื้นที่ เพื่อมานั่งคุยกัน ช่วยกันเชื่อมโยงประเด็น หรือเป็นเวทีวิเคราะห์ สังเคราะห์ร่วมกัน
	- การขยายเครือข่ายพันธมิตร โดยเฉพาะในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้	

	- สิ่งทีภาคิฯ กำลังทำ เเวทีแบบนี้มีโอกาสสร้างพลังในอนาคคได้ เพราะจะช่วแก้จุดอ่อนว่างานวิชาการจะไปเชื่อมถึงชาวบ้านอย่างไร	
	- สนง.เกษตรจังหวัด ในอนาคคจะมีการปรับกลไกการทำงานเรื่องเกษตรในระดับจังหวัดให้มีอำนาจระดับหนึ่ง น่าจะดึงเข้ามาร่วมภาคิฯ เพราะเป็นกลไกที่มีองค์ประกอบสมบูรณ์ มีแผนงาน งบประมาณ แม้เรื่องกระบวนการอาจจะมีข้อจำกัด	- ปัจจุบันนโยบายรัฐหลาย ๆ ส่วนเปิดหรือเอื้อมากขึ้น และต่อไปนโยบายต่าง ๆ ก็จะถูกกำหนดจากภาคประชาชน นโยบายลอย ๆ จะเกิดไม่ได้อีกต่อไป จะต้องมาจากฐานของจริงในชุมชนท้องถิ่น ทบวงมหาวิทยาลัยก็เน้นให้มหาวิทยาลัยต้องไปหนุนเสริมชุมชน ด้านกระทรวง กรมต่าง ๆ ก็เน้นการกระจายอำนาจ ต้องไปสร้างการมีส่วนร่วมกับท้องถิ่น เช่น กรณีศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร แต่ส่วนใหญ่ยังติดปัญหาว่าทำไมเป็น ดังนั้นถ้ามีกลไกในพื้นที่ในลักษณะภาคิฯความร่วมมือ และอาศัยการทำงานของพันธมิตรที่มีทักษะต่างกันเข้าไปช่วยกัน ก็นับเป็นการปรับระบบความสัมพันธ์ในส่วนต่าง ๆ ที่เคยแยกส่วนกันอยู่
	- การสร้างนักวิชาการแบบที่เป็นชาวบ้าน เป็นนักวิชาการอิสระ เช่น อาจมาจากเด็กที่จบใหม่ มากกว่าฝากความหวังไว้ทีนักวิชาการในระบบอย่างเดียว	- เรายังถูกทำให้เชื่อว่า นักวิชาการต้องอยู่ในมหาวิทยาลัย ซึ่งอาจไม่จริงก็ได้ นักวิชาการตามสถาบันต่าง ๆ ทุกวันนี้มีข้อจำกัดเพราะงานเต็มมือ ไม่มีเวลาพอจะมาเข้าสู่กระบวนการแบบนี้ - ต้องมองถึงความหลากหลายของนักวิชาการที่จะเข้ามาร่วมกระบวนการด้วย ซึ่งจะช่วทำให้การตอบโจทย์ของชาวบ้านในลักษณะที่เป็นสหวิทยาการ และเชื่อมลงไปถึงเกษตรกร ทำได้มากขึ้น
	- การเชื่อมโยงการทำงานของภาคิฯ กับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. เพื่อหนุนกระบวนการเรียนรู้ การตอบโจทย์เพื่อคลี่คลายปัญหาของชาวบ้าน ถือเป็นการทำงานร่วมกัน ที่ช่วกันหนุนเนื่องกระบวนการวิจัยและตอบโจทย์ที่เกิดขึ้นหลายระดับ	- ถ้าหากชาวบ้านที่ทำงานกับหน่วยงานในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นราชชมงคล สกย. สวท. สนใจทำวิจัย ตรงนี้สามารถจะเชื่อมโยงกับ สนง.ภาคิฯ ได้ โดยองค์กรเหล่านั้นเป็นพี่เลี้ยงให้ชาวบ้านสร้างความรู้ยู่บนฐานของพื้นที่ ดังนั้นน่าจะ<u>มาดูกันว่า จะจัดกระบวนการหนุนเสริมเข้าไปสู่ชาวบ้านที่เป็นเป้าหมายของแต่ละหน่วยงานอย่างไร</u> - ถ้าเป็นมิตงานพัฒนาอื่นๆ อาจดึง พอช. สสส. เข้ามาร่วม โดยใช้พื้นที่เป้าหมายของภาคิฯ เพื่อที่องค์กรต่างๆ ที่เข้ามาจะเห็นความเชื่อมโยงของการทำงาน เห็นฐานชาวบ้าน และภาคิฯ ทำหน้าที่ช่วประสานงานลงไปทีฐานชาวบ้านได้
ปัจจัยจำกัด	- เกษตรกรอาจยังมีข้อจำกัดเรื่องการเข้าร่วมเวที และยังติดปัญหายอยู่มาก เพราะทำกิจกรรมเดียว ไม่ครบวงจร ไม่มีหลักประกัน ขาดแรงงาน ไม่มั่นใจในเทคโนโลยี ขาดความรู้อีกหลายเรื่อง ทำให้ทำการเกษตรแบบไม่ยั่งยืน ขณะที่นักวิชาการอาจจะรู้เทคโนโลยี แต่อ่อนเรื่องการจัดการ ทำให้เวลาทำงานกับชาวบ้านมีโอกาสจะรอนำชาวบ้านตลอดเวลา	- น่าจะมีการจัดเวทีในพื้นที่ เพื่อให้เกษตรกรมีส่วนร่วมมากที่สุด เพราะปัญหาของพื้นที่มักมีลักษณะเฉพาะ การมาพูดกันในที่รวม ๆ อาจทำให้ละเอียดเรื่องเฉพาะในพื้นที่

๓. ยุทธศาสตร์การดำเนินงานเวทีสัญจรเกษตรยั่งยืนภาคใต้

จากการประเมินจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส ปัจจัยจำกัดต่างๆ ในการดำเนินงานของภาคิฯ เป็นฐานนำไปสู่การมองถึงยุทธศาสตร์ หรือทิศทางการดำเนินงานไปข้างหน้า โดยมีประเด็นต่างๆ ดังนี้

ยุทธศาสตร์

๑. แสวงหาพันธมิตรมากขึ้น → หลากหลายสาขา/ ศาสตร์
 - ราชการ
 - นักวิชาการ
 - เกษตรกร (กลุ่มเป้าหมาย, เจ้าของเรื่องตัวจริง)
๒. การฟื้นความรู้เดิมในระบบการสร้างความรู้ → เพื่อขึ้นมาความรู้แบบครอบงำ
๓. ระบบข้อมูล/ สารสนเทศ
 - การสื่อสารความรู้/ ข้อมูล
 - ระบบข้อมูลสนับสนุนการพัฒนา
๔. การเปิดพื้นที่ทางสังคม/ สาธารณะ → สร้างความรู้ความเข้าใจ ทำให้เป็น “ประเด็นสาธารณะ” เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมมากขึ้น
๕. การจัดการความเข้มแข็งของภาคี → มีวิสัยทัศน์ มียุทธศาสตร์ แผนงาน กระบวนการทำงาน
 - การสื่อสารภายในเครือข่าย
 - การสนับสนุนจากแหล่งทุนต่างๆ
๖. สร้างฐานการเรียนรู้ระดับชุมชน-ระดับเหนือชุมชน
 - เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้
 - วิจัยสร้างองค์ความรู้
 - ปฏิบัติการในพื้นที่/ สื่อสารความรู้กับชุมชน

๑. แสวงหา-ขยายฐานพันธมิตร

• การขยายฐานพันธมิตรทางวิชาการที่หลากหลายให้เข้ามามากขึ้น และจำเป็นจะต้องมองคำว่า “นักวิชาการ” ให้กว้างขึ้นมากกว่านักวิชาการในสถาบันการศึกษาหรือในระบบ แต่หมายรวมถึง “นักวิชาการชาวบ้าน” ลูกหลานชาวบ้านหรือเด็กที่จบใหม่ ซึ่งจำเป็นต้องคิดยุทธศาสตร์ว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้ให้คนกลุ่มนี้ขึ้นมาเป็นนักวิชาการ เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ในสังคมไทยให้ได้

• การขยายแนวคิด กระบวนการไปสู่กลุ่มเป้าหมายที่เป็นชาวบ้าน ชุมชนควรทำอย่างมีการจัดระบบ เพราะปัจจุบันกระแสเรื่องชุมชน ทำให้มีกระบวนการดึงชาวบ้านออกมานอกพื้นที่สูงมาก โจทย์สำคัญคือ หน่วยงานที่กำลังทำงานกับชาวบ้านไม่พยายามประสานกันให้เป็นหนึ่ง ดังนั้นภาคีฯ ควรทำภารกิจในการประสานความร่วมมือกับฝ่ายต่างๆ ที่จะลงไปทำงานกับชาวบ้าน โดยภาพของการทำงานคือ การดึงเอาหน่วยงานที่ลงไปสัมพันธ์กับชุมชนเข้ามาประสานกัน จัดปรับตัวเองให้เรียบร้อย มียุทธศาสตร์ ทิศทางในการสนับสนุนให้เป็นกระบวนการที่ดี การลงไปประสานงานกับองค์กรชาวบ้านก็จะ เป็นกระบวนการมากขึ้น ไม่ไปทับซ้อนกัน และทำให้ชาวบ้านเสียเวลามากขึ้น

• ภาคีฯ ควรแสวงหาพันธมิตรโดยขยายขอบข่ายให้กว้างขวางครอบคลุมมากขึ้น ทั้งในเชิงภาคีที่เป็นแกนหลักซึ่งทำอยู่ตอนนี้อย่างหลากหลายมากขึ้น กับการขยายขอบข่ายเชิงพื้นที่ให้ครอบคลุมทั้ง ๑๔ จังหวัดภาคใต้ ซึ่งในระดับพื้นที่อาจแบ่งเป็นเครือข่ายย่อย ๖ หนึ่งเป็นกลุ่ม เช่น ภาคใต้ตอนบน ใต้ตอนล่าง ใต้ฝั่งตะวันตก เพราะถ้ามีเวทีอยู่ตรงนี้ที่เดียวจะห่างไกล แล้ว ๖ เดือนอาจจะมาพบปะกันที่หนึ่งเพื่อรับรู้ความเคลื่อนไหวของกันและกัน

๒. การฟื้นความรู้เดิมในระบบการสร้างความรู้

- คนที่ทำงานในกระบวนการชุมชนควรจะให้มีความสำคัญกับเรื่องนี้ เพื่อคานกับระบบความคิด ความรู้แบบครอบงำ

• เรื่องการจัดการเกษตรที่ยั่งยืน ไม่ใช่ความรู้ที่เพีงมี แต่ได้ถูกทำลายไปในกระบวนการพัฒนา ดังนั้นน่าจะไปทบทวน คุณค่าความรู้ในด้านการจัดการเกษตรแบบดั้งเดิมของชุมชนในบ้านเราทำอะไรมาอย่างไร ถ้ารู้ต้นทุนชัดเจน จะทำให้การพัฒนาหรือขับเคลื่อนต่อไปมีทิศทาง และเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง ถ้าเราเห็นตรงนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนวิธีคิดว่า นักวิชาการเป็นใครก็ได้ ที่มีประสบการณ์ มีต้นทุนความรู้เดิมในการจัดการกับการเกษตรในท้องถิ่น อาจจะเป็นครู นักวิชาการ มหาวิทยาลัย ชาวบ้าน ชาวไร่ ชาวนา โดยเอาสาระที่เรียกเป็นความรู้เดิมเป็นฐาน

๓. ระบบข้อมูล/ สารสนเทศ

ความสำคัญ

การพัฒนาบบข้อมูลและสารสนเทศเพื่อเกษตรยั่งยืนของภาคใต้ขึ้น เพื่อเป็นระบบสนับสนุนกระบวนการทำงาน โดยอาจจะมียุทธศาสตร์ทำงานขึ้นมาช่วยกันมองว่า จะพัฒนาระบบอย่างไร (การได้มาของข้อมูล การเก็บ การใช้ประโยชน์) ให้หนุนการทำงานของภาคฯ และหนุนการทำงานของเครือข่ายสำหรับการเคลื่อนไหวเรื่องเกษตรยั่งยืนในภาคใต้

แนวทางการพัฒนา

(๑) การมีคณะทำงานที่มาจากตัวแทนหน่วยงานที่สนใจจะทำเรื่องนี้มาร่วมกันพัฒนา เช่น เอ็นจีโอ งานเกษตรกรรมทางเลือก ส่วนราชการ เช่น สวพ. มหาวิทยาลัย (ในส่วนของเอ็นจีโอและเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ทางคุณกำราบจะช่วยดูแล) แต่เนื่องจากระบบเครือข่ายข้อมูลที่เป็นระบบรวม ต้องใช้เวลาในการพัฒนา ดังนั้นในเบื้องต้น ทำอย่างไรที่แต่ละหน่วยงานที่มีระบบอยู่แล้ว จะเอาระบบเหล่านั้นมาเชื่อมกันก่อน เช่น อาจเชื่อมแบบ off line เชื่อมในส่วนที่เป็นเอกสาร หรือเชื่อมในแง่ของแหล่งข้อมูลก่อน โดยขอให้แต่ละหน่วยงานช่วยนำเสนอระบบที่เป็นอยู่ของแต่ละหน่วยงานออกมาดูกัน แล้วมีคณะทำงานกลางที่จะช่วยกันคิดค้น ๑) ตัวซอฟต์แวร์ที่จะมาเชื่อมกัน ๒) ตัวค้นหาข้อมูล (search engine) ซึ่งจะต้องกำหนด keyword ร่วมกัน จึงจะเป็นประโยชน์ โดยที่อาจไม่ต้องเริ่มต้นคิดใหม่ เพราะอย่างที่มี ม.ขอนแก่น มีการทำฐานข้อมูลเกษตรกรรมยั่งยืนให้กับ SIF ทดลองนำขึ้นเว็บและเขาประกาศขาย ซึ่งข้อมูลจะลึกลงไปถึงฐานของแต่ละจังหวัดที่มีความพยายามประสานกับเกษตรและสหกรณ์จังหวัด ซึ่งในภาคใต้ อาจารย์ทางมอ.น่าจะช่วยเรื่องนี้ได้มาก

(๒) คุณกำราบให้ข้อมูลว่า ปัจจุบันมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์มีเว็บไซต์รวมฐานข้อมูลด้านการเกษตรเกือบทุกเรื่องเป็นฐานข้อมูลใหญ่ ออนไลน์ได้ ๒๔ ชั่วโมง ดังนั้นอาจจะเป็นประโยชน์กับการทำงาน ถ้ามีการเขียนโปรแกรมบางตัวเพื่อจะเชื่อมบนเว็บ ซึ่งถ้าการบริการของ มอ. สามารถก้าวไกลไปได้แบบเดียวกันกับของม.เกษตรฯ ก็จะเป็นประโยชน์ ในส่วนของหน่วยงานรัฐ อย่างกรมวิชาการเกษตรเองก็มีศูนย์สารสนเทศด้านการเกษตร รวมทั้งที่ศูนย์วิจัยยาง หาดใหญ่ ไม่แน่ว่าการเชื่อมตรงนี้จะเป็ระบบใหญ่เกินไปหรือไม่

(๓) การพัฒนาระบบข้อมูลสารสนเทศที่จะให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงและใช้ได้โดยตรง เพราะตอนนี้ระบบส่วนใหญ่เชื่อมโดยนักวิชาการหรือคนนอกเป็นส่วนใหญ่ เราคาดหวังงานวิจัยโดยใช้ฐานเกษตรกรเป็นตัวตั้ง ซึ่งงานสารสนเทศก็จะต้องทำควบคู่กันไปด้วย ซึ่งงานวิจัยชุมชน สกว.ก็กำลังพยายามคิดค้นอยู่

(๔) เรื่องระบบข้อมูลสารสนเทศที่จะให้เป็นประโยชน์กับชุมชน ถ้าจะมามีคิดต่อเรื่องนี้ ฐานที่น่าสนใจคือ อินเทอร์เน็ตตำบล เป็นฐานที่ใช้เงื่อนไขของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือศูนย์การเรียนรู้ เป็นตัวพัฒนาเครื่องมือ พัฒนาความสามารถของอาสาสมัคร ผู้นำชาวบ้าน ควบคู่กับคนที่จะมาเป็นนักวิจัยชาวบ้าน ตรงนี้น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นและอาจจะต้องมาช่วยกันคิดทำ เพราะอีกส่วนหนึ่งก็มีการขยายผลของอินเทอร์เน็ตตำบล คาดว่าภายในปีนี้จะครอบคลุมเกือบทุกตำบล ซึ่งมีข้อมูลจากนักศึกษาภาคฤดูร้อนในโครงการเรียนรู้ร่วมกันลงไปเก็บข้อมูลในเกือบทุกจังหวัด ดังนั้นอาจจะผลักดันบางประเด็นไปเชื่อมกันได้

(๕) การมองเชื่อมโยง ๓ กิจกรรมในเรื่องระบบข้อมูลสารสนเทศ คือ ๑) มีฐานข้อมูล (database) ที่ชัดเจนของแต่ละส่วน ๒) ตัว proceeding หรือตัวกระบวนการทำข้อมูลให้เป็นระบบ ซึ่งอาจจะใช้ซอฟต์แวร์หรือไม่ใช้ก็ได้ เช่น ชาวบ้านอาจจะไม่ใช้ซอฟต์แวร์ แต่ใช้ในลักษณะห้องสมุด และ ๓) การสื่อสารออกมาภายนอก โดยแปลงเนื้อหาของเกษตรยั่งยืนออก

มาในรูปของสื่อต่างๆ เช่น รายการวิทยุ เสียงตามสาย จดหมายข่าว หรือสื่ออื่นๆ ถ้าระบบสารสนเทศรวมทั้ง ๓ กิจกรรมนี้ เข้าด้วยกันก็จะทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ขึ้น ซึ่งอาจจะต้องมองทิศทางให้มันไปได้ตลอดด้วย

(๖) คุณกำราบแจ้งว่า กำลังจะร่วมมือกับชมรมไอซีทีที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของคนที่สนใจเรื่องการพัฒนาสารสนเทศใช้ในงานพัฒนา (คุณกำราบเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการที่ตั้ง) จัดเวทีเพื่อพัฒนาเรื่องระบบสารสนเทศของชาวบ้าน โดยพยายามจะเชื่อมกับเนคเทค เชื่อมกับกระบวนการทำงานของฝ่ายนักวิชาการ หน่วยวิชาการของกรมวิชาการเกษตร เชิญเข้ามาร่วม เพราะทางเนคเทคก็มีแผนที่จะขยับในเรื่องการเป็นศูนย์ถ่ายทอดความรู้โดยใช้ระบบดาวเทียม โดยขอเชิญภาคีฯ เข้ามาร่วมด้วย ถือว่ากิจกรรมนี้เป็นการนำร่องดูเรื่องการพัฒนาแบบข้อมูลสารสนเทศในบางจุดก็ได้

หลังจาก workshop นี้แล้ว อาจจะปรึกษาร่วมกันกับทาง พอช., สกว. ว่า จะจัดเวทีร่วมกันสักครั้งเพื่อดูว่า ใคร ทำอะไร อยู่ที่ไหน ทั้งบนอินเทอร์เน็ต และที่เป็นฐาน off line เอามาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหากระบวนการทำงานต่อในส่วนนี้ให้ได้ (ตามข้อ (๑)) โดยอาจารย์พิทยา และคุณกำราบอาจจะเป็นแกนเรื่องนี้

๔. การเปิดพื้นที่ทางสังคม/ สาธารณะ

- * งานวิจัยน่าจะมีเป้าหมายกว้าง คือให้งานวิจัยเป็นเครื่องมือเปิดพื้นที่ทางสังคม ทำให้เกษตรกรยังยืนเป็นประเด็นสาธารณะ เป็นเครื่องมือเรียนรู้ทางสังคม ให้คนเข้ามารับรู้ มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ

- * งานภาคี เป็นกระบวนการที่แยกกันไม่ออกระหว่างงานวิจัย งานพัฒนา และงานเคลื่อนไหว ขึ้นกับว่าภาคีฯ จะจัดระบบ วางภารกิจอย่างไรให้มีพลังต่อการเปลี่ยนแปลง ตอนเริ่มต้นมีเป้าหมายในการดึงกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น นักวิชาการ ชาวบ้าน สาธารณะ ผู้บริโภค สื่อ สถาบันการศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงเข้ามา และหวังว่า เขาจะกลับไปช่วยผลักดันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเขา หรือกลับไปเอางานของหน่วยงานเขามาเชื่อมโยง มาปรับได้อย่างไร ซึ่งอาจเป็นเป้าหมายยาวๆ ก็ได้ เพราะต่างก็ต้องใช้เวลาเรียนรู้ซึ่งกันและกัน กระบวนการที่ทำนี้ถือว่าอยู่ในระหว่างทาง

๕. สร้างฐานการเรียนรู้ระดับชุมชน-ระดับเหนือชุมชน

เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เชื่อมโยงการทำงาน

- * กองประสานงานกลางเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ลุ่มน้ำภาคใต้ ให้ข้อมูลว่า มีงานที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับหลายประเด็น เช่น เรื่องความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางทรัพยากร สถาบันการเงินชุมชน การท่องเที่ยว ตลาดสีเขียว ซึ่งแต่ละพื้นที่ที่ลุ่มน้ำมีงานวิจัยเข้าไปทำ มักจะเกี่ยวข้องกับเกษตรกรยังยืนทุกพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำหลังสวน ลุ่มน้ำคลองยัน สายบุรี ปากพนัง ซึ่งจากการทำงานก็เกิดบทเรียนขึ้นมากมาย ตอนนี้ทำงานวิจัยไปประมาณ ๗๐ % อาจจะสรุปบทเรียนได้ภายในเดือน มิ.ย. บทเรียนตรงนี้สามารถนำมาพูดคุยให้เกิดเป็นภาพที่เชื่อมโยง ให้กับชาวบ้านในพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นของ พอช. หรือส่วนการทำงานของภาครัฐ ซึ่งกองประสานงานฯ อาจมีส่วนเข้าไปช่วยหนุนเสริมในส่วนนี้ได้ เพราะในการเคลื่อนงานไปข้างหน้า คาดหวังว่า ทุกๆ โหนดที่มีกระบวนการของการไปหนุนเสริมเรื่องงานวิจัย สามารถเอาประเด็นในส่วนที่เกี่ยวข้องมาเชื่อมกันได้ โดยมีเวทีกลางที่เอากิจกรรมที่มีการสนับสนุนงานวิจัยอยู่แล้วเข้ามาเชื่อมกันเป็นเวทีเนื้อหามากขึ้น เช่น มีการร้อยประเด็นเฉพาะเรื่องเกษตรทางเลือกขึ้นมา ซึ่งรวมถึงการเชื่อมคน เชื่อมองค์กร เชื่อมเครือข่ายของชุมชน คนที่ดำเนินการอยู่ ก็จะเห็นกระบวนการของชาวบ้านที่เป็นจริงมากขึ้น

- * ปัจจุบัน กรมส่งเสริมฯ มีแผนเรื่องการส่งเสริมศักยภาพการผลิต โดยเน้นบทบาทไปที่ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี ซึ่ง ผอ.ศูนย์ฯ ต้องปรับวิธีคิด วิธีการทำงานมาก และเขาต้องการเพื่อน ดังนั้นถ้าเรามีพื้นที่เป้าหมาย ก็น่าจะเชิญเขาเข้ามาเป็นพันธมิตรและเชื่อมโยงการทำงาน โดยมีโจทย์ว่า ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีจะเป็นเครื่องมือในการสร้างศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนได้อย่างไร ซึ่งจะทำให้เช่นนั้นได้ เขาต้องมีเครือข่ายความรู้ รู้ว่าจะวิ่งไปหาที่ไหนมาหนุน...

เสริมชาวบ้าน ตรงนี้ภาคฯ ต้องช่วยกันวิเคราะห์ด้วยว่า หน่วยงานแต่ละหน่วยที่ควรจะให้เขาเข้ามาร่วม จะตั้งโจทย์การทำงานอย่างไรให้เป็นประโยชน์ด้วยกันกับงานของทั้งสองฝ่าย (win win solution)

สร้างพื้นที่ทำงานวิจัย ปฏิบัติการในพื้นที่

* ปัจจุบัน แต่ละหน่วยงานให้การสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ไปหนุนให้ชาวบ้านทำวิจัย ดังนั้นในการกิจที่หน่วยงานทำงานอยู่ เช่น สกว., พอช. น่าจะคุยกันได้ว่า จะร่วมมือกันอย่างไรในเชิงวิจัยและพัฒนา ซึ่งจะทำให้ลดข้อจำกัดของแต่ละฝ่ายได้ โดยต้องหาพื้นที่ทำงานร่วมกันที่ชัดเจน ซึ่งจะทำให้หน่วยงานที่เข้ามาร่วม ก็สามารถสนองตอบภาระงานของตนได้ชัดเจนมากขึ้นด้วย เช่น ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำตำบล สามารถจะเป็นพื้นที่เป้าหมายที่จะจับมือกันระหว่างหน่วยงานเพื่อทำงานร่วมกันได้ และทำให้ประเด็นของการค้นคิดโจทย์การทำงาน กระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมลงไปถึงฐานชาวบ้านด้วย

* ด้าน พอช. ให้ข้อมูลว่า กระบวนการชาวบ้านที่ พอช. เกี่ยวข้องก็มีฐานเรื่องการเกษตร จากประชุมกับเครือข่ายต่างๆ ของชาวบ้านในภาคใต้เมื่อเร็วๆ นี้ มีแนวทางสำคัญอันหนึ่งที่เป็นทิศทางสำคัญคือ การพัฒนาองค์ความรู้หรือการเรียนรู้ รวมถึงการคิดเรื่องโครงการวิจัยในพื้นที่นำร่อง ดังนั้นอาจจะมองเรื่องความร่วมมือกับกลุ่มนี้ได้ นอกจากนี้ในหลายๆ กระบวน เขาก็มีแผนในเรื่องการจัดงานมหกรรมองค์กรชุมชน ที่เป็นเวทีสัญจรในเรื่องต่างๆ ดังนั้นกระบวนการชาวบ้านจากส่วนอื่นๆ อาจจะเข้าไปเรียนรู้ตรงนี้ได้ด้วย

๖. การจัดการความเข้มแข็งของภาคฯ

(๑) ภาคฯ ควรกำหนดวิสัยทัศน์ มียุทธศาสตร์ มีแผนงาน เพื่อสร้างความชัดเจนเรื่องรูปแบบการทำงานขึ้นมาเป็นจุดเริ่มต้น โดยเวทีของภาคฯ แบบที่เป็นอยู่นี้อาจเป็นกิจกรรมเพียงส่วนเดียวเท่านั้น แต่มีกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นความร่วมมือกับฝ่ายต่างๆ ที่เสริมเข้ามา โดยมองถึงยุทธศาสตร์ระยะยาว ในเรื่องความร่วมมือเชิงสถาบันของฝ่ายต่างๆ (ความเป็นสถาบันคือ มีวิสัยทัศน์ มีการจัดการ มีกระบวนการ มีความยั่งยืน) ที่ภาคฯ จะตกลงกัน โดยมีภารกิจในการเป็นกลไกจัดการความรู้ ทั้งใช้ความรู้ที่มีอยู่ สร้างความรู้ใหม่ และส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในระดับต่างๆ ที่เชื่อมโยงตั้งแต่ระดับพื้นที่ไปจนถึงระดับภาค ที่มองครอบคลุมจังหวัดทั้ง ๑๔ จังหวัด และท้ายสุดไปเชื่อมกับระดับชาติ ว่าจะเข้าไปในแต่ละส่วนอย่างไร ภารกิจกระบวนการทั้งหมดโดยรวมคือ การสร้างคน สร้างความรู้เพื่อไปเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะไปได้แค่ไหน ขึ้นกับการมีส่วนร่วมของภาคฯ และการเดินไปแบบมีทิศทางจากการกำหนดร่วมกันของภาคฯ ซึ่งการกำหนดยุทธศาสตร์ แผนงานจะต้องมีพลวัต สามารถปรับได้ การสร้างความชัดเจนในส่วนนี้จะช่วยในการสื่อสารกับภาคีระดับภาคอื่นๆ เช่น พอช. สสส. หรืออื่นๆ ว่า จะจัดความร่วมมือกันได้อย่างไร โดยคุยกันบนพื้นฐานกรอบงานของเขา ก็จะทำให้ภาคฯ ทำอะไรได้อีกมาก

โดยถือว่าการทำงานของภาคฯ เป็นลักษณะ action research เป็นวิจัยเพื่อสร้างกลไกใหม่ของสังคม เพื่อดูว่าหน้าตาจะเป็นอย่างไร จะสร้างให้เกิดได้อย่างไร โดยทดลองทำ สรุป และเก็บเกี่ยวความรู้ระหว่างกระบวนการทำงาน ในลักษณะการจัดการเชิงเครือข่าย ทำตรงนี้ออกมาให้เป็นภาพของส่วนรวม แต่ขณะเดียวกันก็ต้องตอบโจทย์ของการวิจัยของหน่วยงานสนับสนุนด้วย ซึ่งคนทำวิจัยก็คือภาคีนั่นเอง และในระหว่างนี้ก็มีการทำเรื่องระบบฐานข้อมูล รวบรวมองค์ความรู้ ซึ่งอันนี้อยู่ในวิสัยที่ สกว. สนับสนุนได้ รวมทั้งเวทีที่จัด โดยสนับสนุนในลักษณะเป็นกิจกรรมที่อยู่ในงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ

กลไกของพื้นที่ในลักษณะความร่วมมือของภาคฯ จะเป็นกลไกทางสังคมที่จะช่วยหนุนเสริมการทำงานซึ่งกันและกันของพันธมิตรที่มีทักษะต่างกัน เช่น คนทำกระบวนการเป็นก็ไปช่วยคนที่ทำไม่เป็น เป็นเรื่องของการสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในภาคจากส่วนต่างๆ ที่เคยถูกแยกส่วน และไม่ได้เอาท้องถิ่นเป็นตัวตั้ง ให้มาทำงานร่วมกัน โดยมีเป้าหมายร่วมกัน ซึ่งในทิศทางทุกวันนี้ นโยบายรัฐหลายๆ ส่วนค่อนข้างเอื้อ เช่น เรื่องศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี เราจะช่วยกันทำงานได้อย่างไรบ้าง รวมทั้งโครงการอื่นๆ ของรัฐ ทุกวันนี้ทบวงมหาวิทยาลัยกำหนดให้สถาบันอุดมศึกษาท้องถิ่นลงไปทำงานเสริมชุมชนเรื่องเศรษฐกิจชุมชน ให้มหาวิทยาลัยดูแลแห่งละ ๔-๕ จังหวัด แต่พอลงไปจริงๆ ผิดฝาผิดตัวหมด